

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1967.4.05>

Õ. ELANGO

SUURE SOTSIALISTLIKU OKTOOBRIREVOLUTSIOONI IDEEDE MÕJUST KODANLIKU EESTI ÕPETAJASKONNALE JA KOOLIPOLIITIKALE

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, mis avaldas mõju ühiskondlik-poliitilisele võitlusele ja rahvuslikule vabadusliikumisele kogu maailmas, andis endise Venemaa koosseisu kuulunud rahvastele võimaluse ise oma saatust määrata. Eestis õnnestus real põhjustel võimu haarata rahvuslikul kodanlusel, kes kehtestas poliitilise reaktsiooni, millega Oktoobrirevolutsiooni ideede mõju aga siiski täielikult likvideerida ei suudetud. Töölisklassi ja progressiivse intelligentsi teadvuses elasid need ideed edasi ning avaldasid mõju ühiskondlik-poliitilisele võitlusele ja paljudele elualadele, sealhulgas hariduselule kodanlikus Eestis.

Tsaarirežiimi tingimustes takistas töörahva pääsu hariduse juurde iganenud seisuslik-klassiline koolisüsteem, mis töörahva laste jaoks määratud alghariduslikud koolid eraldas keskkoolidest. Viimaste juures töötasid maksulised ettevalmistusklassid, mille tõttu valitseva klassi lastel polnud vaja rahvakoolis käia. Kehtivad õppeprogrammid ei andnud enamikule 3–5-aastase algkoolikursuse lõpetanutele õigust ega vajalikke eelteadmisi haridustee jätkamiseks keskhariiduslikes õppeasutustes.¹

Ühiskonna progressiivsed jõud esotsas bolševike parteiga olid juba tsaarirežiimi aastatel võidelnud haridussüsteemi demokraatliku ümberkorraldamise eest, ühtluskooli kehtestamise eest, mis nägi ette üheainsa koolisüsteemi kogu rahva jaoks, vaba pääsu eest algkoolist keskkooli, emakeelse ja ilmaliku hariduse eest.

Need koolikorralduse demokratiseerimise põhiküsimused lahendas Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, tehes lõpu seisuslikele iganditele ja rahvuslikule survele. 2. novembril 1917 kirjutas V. I. Lenin alla «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioonile», mis tühistas kõik rahvuslikud ja religioossed kitsendused ning andis õpilaste emakeelele koolis täielikud õigused. Dekreediga 10. novembrist 1917 seisuste kaotamise ja seisuslike privileegide likvideerimise kohta anti elanikkonna kõikidele kihtidele võrdsed õigused, sealhulgas ka võrdne õigus haridusele. 11. detsembril 1917 kirjutas V. I. Lenin alla Nõukogude valitsuse otsusele koolide ja haridusasutuste vaimulikkonna valdusest ära võtmise ning Hariduse Rahvakomissariaadile allutamise kohta. Seda Nõukogude valitsuse otsust arendas edasi 20. jaanuaril 1918 avaldatud Rahvakomissaride Nõukogu dekreet kiriku lahutamise kohta riigist ja kooli lahutamise kohta kirikust.

Kuid Oktoobrirevolutsioon ei piirdunud haridusalal ainult ülddemokraatlike ülesannete teostamisega. Ta püstitas grandioosse ülesande muuta kool kodanluse klassivõimu tööriistast ühiskonna klassideks jagunemise täieliku hävitamise tööriistaks, ühiskonna kommunistliku ümbersünni tööriistaks. V. I. Lenin pidas kooli üheks tähtsamaks kultuurirevolutsiooni ja nõukogude rahva noore põlvkonna kommunistliku kasvatamise vahendiks. Paljudes oma selleaegsetes kirjutistes ja kõnedes tõestas ta veenvalt, et «par-

¹ Lähemalt tsaariaegse koolisüsteemi kohta vt. A. Liim, Rahvahariduse arengust Eestis Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil. «Nõukogude kool» 1960, nr. 2, lk. 85–98.

teituse» ja «apoliitiliseuse» loosung varjab silmakirjalikult vana kooli kodanlikku olemust, kuna aga nõukogude kooli ja proletariaadi klassivõitluse vahelise seose otsene tunnistamine avab õpetajaskonna ees avarad perspektiivid rahva teenendamiseks.

V. I. Lenini mõte kooli uuest osast nõukogude korra tingimustes leidis väljenduse ka Kommunistliku Partei programmis, mis võeti vastu partei VIII kongressil 1919. a. Kooli ülesandena märgiti selles kommunismi põhimõtete ja proletariaadi ideelise mõju elluviimist töötava elanikkonna suhtes, «selleks et üles kasvatada põlvkond, kes suudab lõplikult ellu viia kommunismi».²

Täites Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse tahet, pöördus hariduse rahvakomissar A. Lunatšarski üleskutsutega elanikkonna, õpetajate ja õpilaste poole, selgitades neis Nõukogude valitsuse põhiprintsiipe ja ülesandeid rahvahariduse alal, nagu üldine kohustuslik algharidus, kõigi astmete koolide kättesaadavus kõigile, kooli täielik ilmalikkus, eelarve suurendamine rahvahariduse alal, rahvahariduse demokratiseerimine, kohalike ja rahvuslike iseärasuste arvestamine, pedagoogide kaasatõmbamine uue kooli ülesehitamise kõigi küsimuste arutamisele jne. Õpetajaid ja õpilasi kutsuti lähemena tööliiskadele, töötama koos revolutsioonilise rahvaga.

1918. aasta jaanuaris hakati likvideerima hariduse vana juhtimissüsteemi. Kaotati õpperingkonnad, mille eesotsas seisis kodanlik-aadelliku riigi teenrid — õpperingkonna kuraatorid —, samuti rahvakoolide inspektorite ja direktorite ametikohad. Alg- ja keskkoolide kohalik juhtimine tehti ülesandeks tööliste ja talupoegade saadikute nõukogudele.

Eestis läks hariduselu juhtimine Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee juurde asutatud Eesti Tööraha Koolivalitsuse kätte, kelle eesotsas seisis tuntud koolitegelane Artur Vallner. A. Vallner oli lõpetanud Peterburi ülikooli ja töötanud sealsetes keskkoolides matemaatika õpetajana. Pettunud kodanlike erakondade tegevuses, liitus ta pärast Oktoobripöört bolševikega ja kujunes üheks silmapaistvamaks nõukogude kooli eest võitlejaks. Linnade ja maakondade nõukogude täitevkomiteede juurde asutati koolivalitsused. Valdades hakati täitevkomiteede juurde looma rahvahariduse või kooliosakondi. Nii hakkas välja kujunema uus nõukogude kooliasutuste süsteem. Kooli demokratiseerimiseks arvati pedagoogiliste nõukogude koosseisu ka lastevanemate esindajad.

Novembris 1917 avaldatud «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioonile» tuginedes kehtestati Eestis otsekohe kõikides kooliastmetes emakeelne õpetamine, mida algkoolides olid paljud demokraatlikult ja bolševistlikult meeletatud õpetajad omal algatusel hakanud tegema juba 1917. aasta kevadel. Keskkoolides takistas emakeelsele õpetusele üleminekut eesti keelt valdavate õpetajate puudumine.

Võimule tulnud töörahas vajas haritlaskonna aktiivset kaastööd, tema nõu ja abi. Et õpetajaskonda kaasa tõmmata rahvahariduse ümberkorraldamisele tööraha huvides, organiseeris nõukogude võim 28.—30. detsembril 1917 Tallinnas Eesti õpetajate kongressi. Hoolimata sellest, et kodanlikult meeletatud õpetajad korraldasid samal ajal Tallinna Õpetajate Seltsi algatusel kongressi nurjaajamiseks õpetajate päeva, kogunes kongressile üle saja õpetaja, neist 80 maalt. Kongressil vastuvõetud resolutsioonis tervitasid õpetajad proletaarset revolutsiooni ja rõhutasid, et poliitiline võim peab jääma tööraha nõukogude kätte.

Rahvakooliõpetajate kui tööraha noorsoo kasvatajate ülesandena märgiti tööliklassile igakülgse abi osutamist sotsialistlikus ülesehitustöös.³ Kongressil valitud Õpetajate Täitevkomitee (esimees J. Tauts) tegi ettepaneku natsionaliseerida koolid ja välja töötada uued, nõukogulikud koolitüübid ja õppeprogrammid. Õpetajate Täitevkomitee pidas vajalikuks, et vastavalt Rahvakomissaride Nõukogu dekreedile südametunnistuse vabaduse kohta jäetaks usuõpetus programmist välja ja selleks ettenähtud tundides õpetataks teisi õppeaineid.

² NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. I osa. Tallinn, 1956, lk. 419.

³ «Eesti Kool» 1918, nr. 1/2, lk. 20.

Õpetajate Täitevkomitee arendas tihedat koostööd Eesti Tööraha Koolivalitsusega, kuhu valiti kaks tema esindajat (A. Vallner ja J. Tauts). Otsustati hakata välja andma oma häälekandjat «Eesti Kool», mis kujunes A. Vallneri toimetusel esimeseks marksislikuks pedagoogiliseks ajakirjaks Eestis.

Õpetajate kongressi otsuse kohaselt jäetigi Eesti Tööraha Koolivalitsuse määrusega 9. jaanuarist 1918 kõikide Eesti koolide õppekavast välja usuõpetus.⁴ Teise määrusega keelati koolides palvetamine. Usuõpetuse tundide arvel hakati õpetama loodusteadust, eesti keelt, vene keelt, eesti ajalugu ja maateadust, tervishoidu jm. — nii nagu õpetajad ja lastevanemad kohtadel soovisid.⁵ Et täiesti uusi õppeprogramme polnud võimalik üleöö koostada, soovitati esialgu kasutada neid, mis II eesti rahvahariduse (õpetajate) kongressil juulis 1917 olid arutluseks olnud. Nagu A. Vallner kõnesoleval õpetajatekongressil rõhutas, pidi uue rahvakooli eesmärgiks olema anda noortele teatud hulk elus vajalikke oskusi ja teadmisi ning kindel ja selge maailmavaade, s. t. tööraha maailmavaade. Selle eesmärgi kohaselt tuli valida rahvakooli õppeained ja otsustada muud õppetöö sisusse puutuvad küsimused.⁶

Eesti Tööraha Koolivalitsusel tuli seniste valla-, kihelkonna-, kiriku-, ministerriumi- ja erakoolide kireval baasil hakata kujundama nõukoguliku ühtluskooli esimest astet, mis esialgu pidi olema neljaklassiline (-aastane), hiljem aga kujunema kuueklassiliseks (-aastaseks).⁷

Et haridust tööraha laiadele hulkadele kättesaadavaks teha, püüdis noor nõukogude võim laiendada koolivõrku. Tallinna algkoolides avati 1917. aasta novembri keskpaiku 20 uut klassikomplekti. Puudustkannatavatele õpilastele määras linnavalikogu õppevahendite, jalatsite ja rõivaste muretsemiseks üle 28 500 rubla toetust. Korduvalt organiseeriti korjandusi, et võimaldada kehvemate vanemate lastel koolis käia.⁸ Koolide remondiks, paralleelklasside avamiseks jne. andis linnavalikogu korduvalt summasid. Tallinna linnavalikogu otsusega 19. jaanuarist 1918 kaotati linnakoolides õppemaks ja koolide ülalpidamise kulud otsustati katta erilise, linna varakatele kihtidele määratava maksu arvel.⁹

Anti välja määrus keskkooli demokratiseerimise kohta. 18-aastaseks saanud õpilastele anti kõik kodanikuõigused, samuti õigus koonduda õpilasorganisatsioonidesse. Keskkooli siseelu küsimusi pidi otsustama kollegiaalne organ pedagoogikanõukogu näol, kellega koosseisu kõrvuti pedagoogide ja lastevanemate esindajatega võisid kuuluda ka vanemate klasside õpilaste ning kohaliku tööraha saadikute nõukogu esindajad.¹⁰

Nõukogude võimu vähete kuude kestel Eestis suurenes tunduvalt bolševike poliitikat toetavate õpetajate hulk. Õpetajate ettevalmistamiseks natsionaliseeriti Rakvere Õpetajate Seminar. Astuti samme õpetajate palgaküsimuse korraldamiseks.

Hariduselu sotsialistliku ümberkorraldamise katkestas Eesti okupeerimine imperialistliku Saksamaa vägede poolt veebruaris 1918. Saksa okupandid tühistasid nõukogude võimu korraldused ja kehtestasid Eestis raske okupatsioonirežiimi.

Nõukogude Venemaal jätkus samal ajal hariduselu revolutsiooniline ümberkorraldamine. 1918. aastal töötati Riiklikus Hariduskomisjonis A. Lunatšarski ja N. Krupskaja juhtimisel välja «Ühtse töökooli põhiprintsiibid» ja «Ühtse töökooli määrus». Mõlemad dokumendid avaldati 16. oktoobril 1918. Vastandina kodanluse «apoliitilise» kooli ideele, mis pidi varjama kodanliku kooli klassiolemust, rõhutati neis dokumentides kooli seost poliitikaga kui nõukogude pedagoogika tähtsaimat printsiipi. Erilist tähelepanu pöörati kooli demokratiseerimisele: kehtestati kõigi astme koolide maksumus ja kõigile kättesaadavus ja kavatseti võimalikult lühema aja jooksul kehtestada üldine kohustuslik alg-

⁴ ORRKA (= Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv), f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 583, l. 1.

⁵ ORRKA, f. R-1298, nim. 1., s.-ü. 39, l. 1, 2, 5, 10 jne.

⁶ «Eesti Kool» 1918, nr. 1/2, lk. 61.

⁷ A. Elango, Kool ja pedagoogiline mõte Eestis Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni perioodil. Tartu, 1960, lk. 170 (käsikiri, asub TRÜ pedagoogika kateedris).

⁸ «Tööline» 4. dets. 1917.

⁹ TLA (= Tallinna Linna Riiklik Arhiiv), f. 195, nim. 4, s.-ü. 120, l. 8.

¹⁰ «Eesti Teataja» 1918, nr. 22.

haridus. Esialgu jagunes kool kaheks astmeks: esimene kestis viis, teine neli aastat.¹¹ Hiljem (1921. a.) asutati seitsmeklassilised koolid kahe kontsentriga (4 + 3 klassi). Keskkhariduse andis 9-klassiline kool, mille 8. ja 9. klasse hakati 1924. aastast alates muutma kutsehariduslikeks.¹²

Vastavalt 1918. aastal avaldatud põhiprintsiipidele asuti koolide polütehnikiseerimisele. Opetöö sisu ja meetodite osas nõuti õpilaste huvide arvestamist, nende isetegevuse, aktiivsuse ja loominguvõime arendamist ning kooli tihedat seost eluga. Soovitati korraldada õpilaste tootvat tööd ja tööd kooliaias. Suurt tähelepanu pöörati õpilase isiksuse igakülgsel arendamisele, eriti kehalisele ja esteetiliselle kasvatusel — võimlemisele, mängudele, spordile, rütmikale, joonistamisele, voolimisele, laulmisele ja muusikale —, millele vanas koolis oli vähe tähelepanu pööratud. Kuid 1918. aastal väljaantud sellealastes dokumentides oli ka mitmeid ajalooliselt tingitud puudusi. Kooli polütehnikiseerimisel ei mõeldud mitte tööstusliku tootmise aluste tundmaõppimist, vaid peamiselt mitmesuguse käsitöö tegemist. Ka ei pööratud küllaldast tähelepanu üldhariduslike teadmiste omandamisele.¹³

Ka eesti nõukogude kool ja pedagoogiline mõte arenesid edasi Nõukogude Venemaal, kuhu olid evakueerunud eesti revolutsioonilised koolitegelased. Ajakiri «Eesti Kool» jätkas ilmumist Petrogradis (nr. 5—13).

*

Kui Eesti novembris 1918 saksa okupantidest vabanes ja Eestimaa Revolutsioonikomitee Narvas kuulutas uuesti välja nõukogude võimu Eesti Tööraha Kommuuni näol, asus Kommuuni Rahvahariduse Valitsus (hiljem Kultuuri- ja Haridusvalitsus) A. Vallneri juhtimisel jälle Eesti hariduselu korraldama. Kommuuni poolt vabastatud Eesti osas kuulutati uuesti kehtivaks kõik enne Saksa okupatsiooni kehtestatud nõukogude valitsuse otsused ja määrused. Kommuuni Hariduse Valitsus kavatses teostada haridusreformi, mille kohaselt kool pidi üles ehitatama kaheastmelisena (5 + 4 klassi) ja sisse seatama polütehniline õpetamine.¹⁴ 9.—15. jaanuarini 1919 toimus Petrogradis Vene Föderatsiooni eesti töökoolide õpetajate konverents ja kursused,¹⁵ millest soovitati osa võtta ka õpetajail Eestist.¹⁶ Töökooli probleemidele pühendas ka A. Vallner oma 31. detsembril 1918 Tartu Peetri Rahvamajas peetud kõne.¹⁷

Sotsialistliku koolireformi teostamist takistas eesti kodanlike vägede võit Kodusõjas. Võimule tulnud kodanlus asus ka koolielu suunama oma klassihuvidest lähtudes. Kuid Oktoobrirevolutsiooni ideede viljastav mõju ulatus kaugemale nõukogude võimu ajalisest kestusest Eestis. Kodanlikus Eestiski jätkas töörahas eesotsas Eestimaa Kommunistliku Parteiga võitlust usu mõjust vabastatud, teaduslikelt positsioonidelt lähtuva õpetuse ja haridussüsteemi demokratiseerimise eest ja hariduse kättesaadavuse eest tööraha lastele. Tähtsaks jõuks selles võitluses kujunes õpetajaskond, eriti tema enamiku moodustavad algkooliõpetajad, kes oma ühiskondliku seisundi ja elutingimuste poolest kuulusid prolettaarse intelligentsi hulka ja keda innustasid sel alal Nõukogude Venemaal toimunud ümberkorraldused.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon oli teadlikule poliitilisele elule äratanud laiad rahvahulgad, kes taotlesid revolutsiooniliste saavutuste säilitamist. Seetõttu ei kujunenud klassijõudude vahekord kodanliku diktatuuri algaastail kodanluse kõige reaktiivsemate ringkondade kavatsustele soodsaks.

Kuna Kommunistlik Partei oli pöranda alla surutud ega saanud kodanluse terrori tõttu valimistest osa võtta, osutusid 1919. aastal valitud Asutavas Kogus kõige arvu-

¹¹ N. Konstantinov, J. Medõnski, M. Sabajeva, Pedagoogika ajalugu. Tallinn, 1962, lk. 342.

¹² Sealsamas, lk. 351—352.

¹³ Sealsamas, lk. 342—343.

¹⁴ A. Elango, Eesti pedagoogiline mõte Oktoobrirevolutsiooni perioodil. Nõukogude pedagoogika ja kool II. Tartu, 1966. TRU rotaprint, lk. 153.

¹⁵ «Eesti Kütiväe Teataja» 31. det. 1918.

¹⁶ ORRKA, f. R-1530, nim. 1, s.-ü. 3, l. 3.

¹⁷ Tartu «Edasi» 2. jaan. 1919.

kamaks väikekodanlikud parteid (sotsid, tööerakondlased, esseerid), kellele paljud valijad olid oma hääled andnud vaid sellepärast, et nad olid olemasolevaist pahempoolsemad, ja kes seetõttu oma poliitikas pidid arvestama tööliste, töötava talurahva ja demokraatliku intelligentsi nõudmisi.

Iseloomustades väikekodanluse poliitilist olemust, rõhutas V. I. Lenin, et tööliklass peab oma suhtumises väikekodanluse ja tema programmidesse võtma arvesse selle klassi kaksikiseloomu: «Kuivõrd ta üles seab üldisi demokraatlikke nõudmisi, s. o. võitleb igasuguste keskaja ja feodalismi jäänuste vastu, niivõrd on ta progressiivne; kuivõrd ta võitleb enda kui väikekodanluse seisukoha säilitamise eest, ... niivõrd on ta reaktiooniline.»¹⁸

Ka Eesti väikekodanlike töölispartei juhtkond töötas koos kodanlusega ning aitas oma tegevusega viimase diktatuuri kindlustada. Sotsiaaldemokraatide ja teiste väikekodanlike töölispartei liidrite reaktiooniline osa selleaegses poliitikaelus aga ei anna veel põhjust tõmmata kriipsu peale neisse parteidesse kuulunud niisuguste haridustegelaste, nagu E. Murdmaa, J. Käis, A. Janson, A. Audova ja mitmete teistegi ausalt demokraatlikele taotlustele. Kuna Eesti kodanluse parempoolsed parteid ei kavatsenud kodanlikku demokraatiat teostada, oli haridustegelaste ja õpetajate võitlusel hariduselu demokraatiseerimise eest kahtlemata oma tähtsus, sest töölikklassile pole ükskõik, mis sugustes tingimustes ta oma klassivõitlust peab, samuti pole ta ükskõikne hariduse saamise tingimuste suhtes.

1920. aasta veebruaris algas Asutavas Kogus algkooliseaduse arutamine. Selles küsimuses peetud vaidlustes ilmnis selgesti Oktoobrirevolutsiooni ideede ja Nõukogude Venemaa koolikorralduse innustav mõju eesti demokraatlikule intelligentsile.

Algkooliseaduse eelnõu oli välja töötanud silmapaistev eesti demokraatlik haridustegelane Ernst Martinson (Enn Murdmaa), kes aastail 1918–1921 juhtis Haridusministeeriumi kooliosakonda. Tema kava järgi pidid algkool, keskkool ja ülikool moodustama ühtluskooli, kusjuures algkool oli ette nähtud seitsmeaastane, kõigile kohustuslik, emakeelne, ilmalik ja maksuta, sisseastumiseksamid keskkooli tül kaotada. Alg- ja keskkoolikursus kokku pidi kestma 12 aastat.¹⁹ Need põhimõtted leidsid Tallinnas 29. ja 30. detsembril 1919 toimunud õpetajate päeval täielikku heakskiitu. Ooperaamatud ja teised õppevahendid peeti vajalikuks anda kõigile õpilastele tasuta.²⁰

Eelnõu arutamisel jagunesid Asutava Kogu liikmed kahte leeri. Eesti suur- ja keskkodanlusele oli tsaariaegne koolisüsteem põhijoontes täiesti vastuvõetav. Kodanluse liidrid J. Tõnisson, K. Päts, J. Uluots, J. Lattik, N. Kann jt. astusid välja keskkooli ettevalmistusklasside säilitamise eest ja püüdsid igati takistada ühtluskooli loomist. Kõik kodanluse parempoolsete parteide (Maaliit, Kristlik Rahvaerakond, Rahvaerakond) liidrid püüdsid kodanlaste lapsi hariduse saamisel töörahva lastest eraldada, luua neile eesõigustatud tingimused kesk- ja kõrgema hariduse omandamisel. Ühtlasi taotlesid nad kiriku mõju säilitamist koolis ning laste õpetamist religioosuses vaimus.

Töörahva huvidele vastavat koolikorraldust kaitsesid Asutavas Kogus väikekodanlikesse parteidesse kuuluvad toleaegsed demokraatliku intelligentsi esindajad E. Martinson, J. Piiskar, M. Martna, E. Asson jt. Peamisteks vaidlusobjektideks kujunesid seejuures ühtluskooli ja usuõpetuse küsimus.

Juba seaduseelnõu esimesel lugemisel 13. veebruaril 1920 alustasid reaktionaarid rünnakut ühtluskoolile. J. Lattik väitis demagoogiliselt, et seltskond (s. t. kodanlus) olevat umbusaldav ühtluskooli vastu ja kooliõpetajad ei olevat küllalt ettevalmistatud selle teostamiseks. Ka N. Kann, J. Vestholm, J. Uluots ja nende mõttekaaslased rõhutasid, et algkool ei tohtivat saada ühtluskooli kohustuslikuks esimeseks astmeks. N. Kann soovitas kodanlaste laste jaoks asutada maksulisi erakoole.²¹

Kõige veenvamalt kaitses ühtluskooli ja kõigile kohustusliku alghariduse põhimõtet Asutavas Kogus esseer J. Piiskar, Eesti Õpetajate Liidu (EOL, asut. 1917. a.) abiesimees,

¹⁸ V. I. Lenin, Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu? Teosed, 1. kd., lk. 257.

¹⁹ ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 6, l. 1–2.

²⁰ «Kasvatus» 1920, nr. 2, lk. 55.

²¹ Asutava Kogu protokollid. (Tallinn) 1920, veerg 320–321.

kes sel ajal püüdis läheneda revolutsioonilisele tööliikumisele. Polemiseerides kodanluse huvide esindajatega, kes olid ühtluskooli vastu ja töid ettekäändeks küll algkoolide viletsaid majanduslikke tingimusi, küll kaugust kodudest jne., küsis ta: «Imelik, mispärast nad just kauged on jõukate inimeste lastele, aga kehvade inimeste lastel ei ole nad kauged ja nemad peavad sinna ikkagi minema. Räägiti, et kooliruumid on viletsad ja jällegi ainult jõukate inimeste lastele, moonakate lastele on [nad] head küll, ja moonakate koolidena tunnistatakse nad küllalt rahuldavaks.»²² J. Piiskar nõudis, et «kool tuleb paremale järjele seada, aga mitte ei tule üksikuid lapsi nii öelda eesõigustatud seisukorda seada. Siin räägitakse demokratismist, tahetakse olla demokraat, kas see on siis see kuulus demokratism, mida teie alati kaitsete. Ma ütlen, et teie siin ise sellele demokratismile otse vastu nägu lööte.» J. Piiskari sõnavõtule reageeris Maaliidu tuus J. Teemant vahelehüüdega: «Küsi Lunatšarskilt järele, kuidas asi seal on!» J. Piiskar vastas sel puhul: «Võib olla, et ka teilegi ei oleks ülearune Lunatšarskilt koolikorralduse kohta nõu küsida.» Kaitstes üldist kohustuslikku algharidust, viitas J. Piiskar kodanliku valitsuse lubamatule loidusele koolikorralduses: «Isegi see võimatu viletsates tingimustes Venemaa on kooliasjus palju rohkem ära teinud, kui meil on suudetud.»²³ Nõukogude Venemaa positiivsele eeskujule juhtisid tähelepanu ka V. Ernits ja K. Ast. Viimane oli sunnitud tunnistama: «Just enamlastel on ühtluskoolid läbi viidud, ja sarnasel korraldusel, et igal inimesel, ka vanemates eluaastates, tõesti võimalik oleks alg-, kesk- ja kõrgema kooli haridust omandada.»²⁴

Et Eesti õpetajaskond juba algusest peale Nõukogude Venemaa koolikorraldusest teadlik oli, sellest tunnistab 1920. aasta algul Eesti Õpetajate Liidu häälekandja «Kasvatus» veergudel avaldatud anonüümne artikkel, milles rõhutatakse eriti hariduse kõigile kättesaadavaks tegemist. Pärast kriitikat Vene Ajutise Valitsuse Haridusministeeriumi aadressil ütleb artikli autor: «Oktoobrirevolutsiooni päevil loodi rahvahariduse komisariaat, kellel oli palju avaram vaade haridustöö, eriti kooli peale.»²⁵ Selgitanud üldjoontes Nõukogude koolikorralduse põhihooni, lisab autor, kes «Kasvatuse» toimetuse andmeil töötas 1919. aasta novembrini Venemaal õpetajana: «See on fakt, et kooliüksed on avatud kõigile — rikastele ja vaestele, noortele ja vanadele, poiss- ja tütarlastele.»²⁶ Demokraatlikult meelestatud intelligenti väikekodanlikule osale avaldas esijoones mõju nõukogude koolikorralduse demokraatlikkus, seevastu nõukogude kooli sisuline eesmärk — noorsoo kasvatamine kommunismi vaimus, ei leidnud nende poolt hindamist.

Paraku aga ei suudetud Asutavas Kogus ühtluskooli printsiipi täiel määral läbi suruda, sest suur- ja keskkodanluse parteid, kellega koaleerus Tööerakond, viisid avalike algkoolide seadusse sellised paragrahvid, mis ühtluskooli teostamist raskendasid. Kuigi seaduse § 1 tunnistas algkooli ühtluskooli esimeseks astmeks, lubas § 10 ka era-koole ja kodust õpetust. Kuna eraalgkoolid olid maksulised ja moodustasid vastavate erakeskkoolidega tavaliselt ühe terviku, siis osutusid valitseva klassi lapsed algkoolist keskkooli üleminekul eesõigustatuiks.

Arvamused pörkasid ägedalt kokku ka kooli ilmalikkuse küsimuses. Usuõpetuse kaitsjate rinde moodustasid Rahvaerakond, Maaliit ja Kristlik Rahvaerakond. Et mõjutada Asutavat Kogu, korraldasid usuõpetust pooldavad reaktioonilised ringkonnad üle maa rahvakoosolekuid ja organiseerisid lastevanemate protestikirjade saatmist.

Eesti Õpetajate Liit nõudis nii Asutavalt Kogult kui ka Haridusministeeriumilt kordvalt ilmalikku ühtluskooli.²⁷ Kui sügavalt see nõue oli koolitegelaste hulgas juurdunud, nähtub kasvõi sellestki, et 16.—17. märtsil 1920 Haridusministeeriumis toimunud koolivalitsuste juhatajate ja koolinõunikude ühine koosolek otsustas peaaegu ühel häälel, et algkool olgu seitsmeaastane ja usuõpetus jäetagu õppeainete hulgast välja. Põhimõt-

²² Sealsamas, veerg 344.

²³ Sealsamas, veerg 346.

²⁴ Sealsamas, veerg 361.

²⁵ V. C., Koolioludest Nõukogude Venemaal. «Kasvatus» 1920, nr. 2, lk. 45

²⁶ Sealsamas, nr. 3, lk. 80.

²⁷ «Kasvatus» 1920, nr. 5, lk. 158.

teliselt asuti ka seisukohale, et õppevahendid olgu kõigile õpilastele tasuta, «aga et seda praegu raske teostada, siis ajutiselt ainult vaesemaile».²⁸

Nagu märgiti ajakirjas «Kasvatus», seisid õpetajad «pea täiel arvul» usuõpetuse vastaste poolel. Erandina mainiti vaid vanemaid koolimehi, direktoreid, kelle ametiaastad ulatusid tsaariaega.²⁹ «Kasvatuse» veergudel nõuti kooli vabastamist kiriku ja usu mõjust ning kõigist feodalismi igandeist.

Tuginedes õpetajate organisatsioonide ja haridustegelaste koosolekute otsustele, nõudsid demokraatliku intelligentsi esindajad Asutavas Kogus usuõpetuse täielikku kõrvaldamist koolist. Pärast pikka ja ägedat võitlust võeti vastu ilmaliku kooli põhimõte.

Avalikkude algkoolide seadus,³⁰ nagu ta 7. mail 1920 kehtestati, nägi ette kuueaastase kohustusliku emakeelse ilma usuõpetuseta ja maksuta algkooli. Kuueklassilise koolikohustuse (7.—16. eluaastani) elluviimise lõplikuks tähtjaks määrati 1930. aasta, seni aga pidi kehtima neljaklassiline (8.—15. eluaastani) koolikohustus. Et seda koolikohustust ellu viia, tuli demokraatlikel jõududel teha tõsiseid pingutusi.

5. novembril 1920 tuli Tallinnas illegaalselt kokku Eestimaa Kommunistliku Partei I kongress. Seal vastuvõetud programmilistes põhilausetes fikseeriti ka haridusalased eesmärgid: sirguvat põlvkonda tuli nii füüsiliselt kui ka vaimselt ette valmistada kommunistliku ühiskonna kõrgete ideaalide teostamiseks. Hariduse omandamist tuli võimaldada kogu töörahvale algkoolist ülikoolini ja ka väljaspool kooli, tehes töötavatele hulkadele kättesaadavaks kõik kunsti ja teaduse varasalved. Kasvatustöö pidi olema täielikult vaba igasugusest usu ja kiriku mõjust ja kodanliku korra orjastavaist eelarvamustest.³¹ EKP haridusalaste eesmärkide tutvustamine illegaalse ja legaalse töölisajakirjanduse veergudel soodustas Kommunistliku Partei mõju laienemist haritlaskonnas.

Eestimaa Kommunistlik Partei saavutas sel ajal teatud kontakti õpetajate kutseorganisatsiooni Eesti Õpetajate Liiduga. Viimase asemikekogu koosolekul jaanuari algul 1921 valiti liidu uude juhatusse demokraatlikult meelestatud õpetajate J. Annussoni, J. Rummo, P. Piiskari, E. Martinsoni jt. kõrval ka kommunist A. Riismann, Kodila algkooli õpetaja ja Harjumaa Õpetajate Liidu esimees, kes oli paistnud silma aktiivse võitlusega õpetajate ja kooli huvide eest. Väärrib märkimist, et A. Riismann kuulus nelja kõige rohkem hääli saanud juhatusse liikme hulka.

Ülemaailisel õpetajate päeval Tartus 3.—4. jaanuaril 1921 esines A. Riismann referaadiga maaõpetajate olukorrast. Ta kujutas värvikalt nende viletsat majanduslikku seisukorda, alates kütusest, lagunenenud koolimajadest ja õppeabinõude puudusest ning lõpetades korratu palgamaksmisega. Riismann väitis, et õpetajad suudavad oma nõudmisi läbi viia ainult ühinedes klassivõitluse alusel töölistega, nende ametiühingutega.³² Õpetajate päeval vastuvõetud resolutsioonis märgiti, et õpetajail tuleb kasutada «oma nõudmiste läbiviimiseks tarbekorral . . . hulgalise võitluse abinõusid tööseisaku näol».³³ s. t. streiki.

Pärast õpetajate päeva Tartus asus parempoolne ajakirjandus ägedalt ründama liidu esimeest tööerakondlast J. Annussoni, kes sel ajal oli ka haridusministriks. Reaktsioonilistel jõududel läkski korda sokutada ministriks Kristliku Rahvaerakonda kuuluv H. Bauer, kes püsis selles ametis ligi kaks aastat. Õpetajate Liidu juhatus teatas seoses sellega, et liit ei tunnista omaks ega toeta hariduspoliitikat, mis uue ministri nimetamisega mõjule pääseb.³⁴ Demokraatlikud koolitegelased E. Martinson ja J. Käis lahkusid Haridusministeeriumist, kuna nad ei soovinud H. Baueriga koos töötada.

Kodanliku ajakirjanduse veergudel väideti, et Õpetajate Liidus valitsevat kommunistlik vaim. Õpetajate Liit olevat tunnistanud ametiühinguks ja iseseisvad sotsialistid koos kommunistidega panevat kõik rattad käima, et juhatusse pääseda ja viia ta III Internatsionaali. Niivõrd, kui liidu juhatuses olid esindatud kommunistid (A. Riismann) ja iseseisvad sotsialistid (J. Piiskar), ei olnud kodanluse hinnang olukorrale päris alu-

²⁸ ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 1, l. 348—352.

²⁹ «Kasvatus» 1920, nr. 8—9, lk. 276.

³⁰ «Riigi Teataja» 1920, nr. 75/76, lk. 593—596.

³¹ Eestimaa Kommunistliku Partei I kongress. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, nr. 25, lk. 80.

³² «Sotsialdemokrat» 8. jaan. 1921 jm.

³³ «Kasvatus» 1921, nr. 2, lk. 28.

³⁴ «Kasvatus» 1922, nr. 1, lk. 14.

setu. Liidu juhatus ei püüdnudki parempoolsete ringkondadega lepitust otsida, vaid teatas, et tunnistas end koolikorraldustöös heameelega pahempoolseks ega salga, et tal on sel alal revolutsioonilised kalduvused.³⁵

Kuna reaktioonäärid väitsid, et õpetajaskond on oma enamikus parempoolne, kuid liidu juhatus surub neile peale pahempoolset poliitikat, siis otsustasid juhatuse liikmed oma volitused maha panna. Uue juhatuse valimiseks kutsuti 31. märtsiks 1921 kokku Liidu asemikekogu, kuhu linnade ja maakondade õpetajate liidud valisid iga 50 liikme kohta ühe esindaja. Asemikud (48 inimest) kinnitasid üksmeelselt, et õpetajad usaldavad liidu juhatust ja palusid teda terves koosseisus edasi töötada. Juhatus otsustas tegevust jätkata.

Õpetajate enamiku demokraatliku meelsuse tõttu olid olemas objektiivsed eeldused EKP mõju laiendamiseks õpetajate hulgas, seda takistas tunduval määral vaid kodanluse terror revolutsioonilise tööliikumise tegelaste vastu. 1921. aasta mais tuldi A. Riismanni arreteerima, kuid tal läks korda põranda alla kaduda, kus ta tihedat ühendust pidas EKP Keskkomitee juhtide V. Kingissepa, J. Anveldi ja J. Kreuksiga. Põranda all töötas A. Riismann töölisnoorsoo organiseerimise ja juhtimise alal.³⁶

Keskkooli küsimuses püstitati juba õpetajate IV kongressil 1920. aastal nõue, et keskkool peab olema kõigile kättesaadav ja maksuta.³⁷ Selleski nõudes avaldus sotsialistliku revolutsiooni saavutuste mõju. IV kongressi nõudmised said aluseks selleaegse EOL-i ja Riigikogu hariduskomisjoni esimehe J. Annussoni poolt väljatöötatud keskkooliseaduse eelnõule, mis esitati Riigikogule 4. aprillil 1921. Selle eelnõu järgi pidi keskkool olema viieaastane, maksuta ja usuõpetuseta. Linnade ja maakondade omavalitsused pidid avama keskkooli vastavalt õppida soovijate arvule. Keskkooli esimesse klassi pidi kuueklassilise algkooli lõpetajaid vastu võetama ilma eksamita. Seaduse maksma hakkamisega tuli keskkoolide ettevalmistus- ning nooremad klassid kuue esimese õppeaasta piirides muuta algkooliklassideks.

Kuna see eelnõu polnud reaktioonilistele ringkondadele vastuvõetav, töötas Haridusministeerium H. Baueri juhtimisel välja oma eelnõu, mille valitsus esitas Riigikogule 14. okt. 1921. Viimase järgi oli keskkool maksuline ja usuõpetusega, mis õpilastele polnud sundlikuks õppeaineks. Uute koolide avamise küsimuse pidi valitsus ministeeriumi ettepanekul iga kord eraldi otsustama. Keskkooliga võis olla ühendatud ka kuueklassiline algkool või selle kaks vanemat klassi, mis annulleeris ühtluskooli printsiibi.

Olles oma enamikus domokraatlikult meelestatud, võttis Riigikogu hariduskomisjon oma töö aluseks J. Annussoni eelnõu, kasutades valitsuse eelnõu vaid materjalina. Selle tulemusena valminud «Avalikkude üldhariduslike keskkoolide seaduse eelnõu», mis esitati Riigikogule 15. sept. 1922, nägi ette viieklassilise emakeelse maksuta ja usuõpetuseta keskkooli. Eelnõu ei lubanud keskkooli juures avada algkooli viiendale ja kuuendale õppeaastale vastavaid klasse.

Kuigi maksuta keskkooli nõue kodanliku korra tingimustes ei õõnesta klassikooli aluseid,³⁸ oleks tema teostamine võimaldanud töörahva lastele mõnevõrra kergemat pääsu hariduse juurde. Seepärast olidki valitsevad kodanlikud ringkonnad kindlalt selle nõudmise vastu. H. Bauer, J. Lattik ja teised reaktioonäärid astusid Riigikogus välja maksuta ja usuõpetuseta keskkooli vastu. Esimene neist tähendas, et nii kaugele kui hariduskomisjoni projektis ei ole mindud kusagil Euroopas peale Nõukogude Venemaa. Omavalitsused ei jõudvat maksuta keskkooli ülal pidada, rahva maksukoorem tõuseks jne. «Maksuta keskkool oleks suur ülekohus laiade rahvakihtide vastu,» väitis J. Tõnisson.³⁹ Riigikogu liige A. Hansen, kes 1922. aasta septembris võeti vastu EKP ridadesse, rõhutas kodanluse

³⁵ «Kasvatus» 1921, nr. 4, lk. 50.

³⁶ 1921. a. sügisel saadeti A. Riismann EKP Keskkomitee korraldusel üle piiri Nõukogudemaale, kus ta töötas õpetajana ja koolide instruktoriga, õppis ühtlasi Leningradi Riiklikus Ülikoolis ja võttis osa parteitööst. Hiljem suunati A. Riismann Eestisse EKP põrandaalust organisatsiooni juhtima, kuid kodanluse nuhkidel õnnestus teda tabada. Ta anti kiire korras sõjakohtu alla ja lasti ööl vastu 23. aprilli 1926 maha.

³⁷ ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 90, l. 222.

³⁸ V. I. Lenin, Narodniklike teostatamata plaanide pärlid. Teosed, 2. kd., lk. 414.

³⁹ I Riigikogu protokollid, 8. istungjärk. (Tallinn) 1922, veerg 289.

tuusadele vastu vajeldes, et maksuta keskkooli võimaldamine ei tekitaks riigi rahaasjanduses eriti suuri vapustusi, kuna sõjaväe ja politsei jaoks leidub raha alati küllaldaselt.⁴⁰

Maksuta keskkooli nõue lükati Riigikogu kodanliku enamuse poolt tagasi, usuõpetuse keskkoolist väljajätmise küsimuses aga saavutasid pahempoolselt meelestatud saadikud võidu.⁴¹ Riigikogu poolt 7. detsembril 1922 vastuvõetud «Avalikkude keskkoolide seaduse»⁴² järgi moodustas viieaastane keskkool ühtluskooli teise astme, ta oli emakeelne ja usuõpetuseta. Usuõpetust võis õpetada lastevanemate soovil ja kulul vabatahtliku õppeainena enne või pärast kohustuslikke õppetunde. Ettevalmistusklassid avalike keskkoolide juures tuli sulgeda.

Võitluses hariduse kättesaadavuse eest kõigile (ühtluskooli ja maksuta keskkooli nõudmine) ning kooli usu ja kiriku mõjust vabastamise eest avaldus kahtlemata Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ideede mõju Eestis. Nende põhimõtete kõige järjekindlamaks kaitsjaks oli revolutsiooniline töölisklass EKP juhtimisel, kuid kodanluse terrori tõttu oli EKP osavõtt koolielu praktiliste küsimuste lahendamisest äärmiselt raskendatud.

Kuigi kooli ilmlikkuse põhimõte esialgu võitis, ei vaibunud 1920. ja 1922. aasta kooliseaduse kehtestamisega veel võitlus selle küsimuse ümber. Kristliku Rahvaerakonna algatusel pandi veebruaris 1923 rahvahääletusele usuõpetuse riigi kulul algkoolis õpetatavate õppeainete hulka võtmise küsimus. Suur- ja keskkodanluse parteid alustasid demagoogilist kihutustööd usuõpetuse kasuks.

Usuõpetusevastase rinde organiseerijaks oli Eestimaa Kommunistlik Partei, kes tegi selgitustööd oma väljaannete veergudel ja organiseeris kõnekoosolekuid. Ühisrindede taktikat rakendades olid Riigikogu kommunistlik töölisrühm ja iseseisvate sotsialistide rühm juba 5. aprillil 1922 pöördunud Tööerakonna ja sotsiaaldemokraatide rühma poole kirjaga, kus asuti seisukohale, et «usuõpetuse andmine tuleb koolis täiesti ära keelata».⁴³ 12. jaanuaril 1923 avaldati Eestimaa Töölisühingute Keskliidu juhatuse üleskutse⁴⁴ kõigile töölisorganisatsioonidele astuda ühiselt välja seaduseelnõu vastu, mille järgi usuõpetuse õpetamine pidi toimuma riigi kulul. Pandi ette luua sellekohane ühine tegevuskomitee. Peale Töörahva Ühisesse Väerindesse kuuluvate organisatsioonide ühinesid üleskutsega ka Iseseisva Sotsialistliku Töölispartei (ISTP) liikmed. Mõningaid ühinejaid leidis ka sotsiaaldemokraatide hulgast. Mis aga puutub sotside ja tööerakondlaste enamikku, siis ei soovinud need parteid arendada koostööd EKP-ga, hoolimata sellest, et neis parteides, eriti esimeste hulgas, leidis rohkesti ateistlikult meelestatud haritlasi. Ka arvasid paljud demokraatlikud haritlased, et usuõpetuse kooli viimine ei leia rahva hulgas nagu nii poolehoidu. Õpetajate organisatsioonid jäid ametlikult neutraalseks, mis siiski ei takistanud nende liikmeil oma isiklikku arvamust avaldamast. Koosolekutel leidis usuõpetuse vastu väljaastujate hulgas sageli õpetajaid.⁴⁵

Peamiseks jõuks usuvastases võitluses kujunes EKP poolt organiseeritud Tegevuskomitee. Viimane korraldas üle maa rahvakoosolekuid, kus esinesid kõnedega legaalselt töötavad kommunistid H. Heidemann, R. Pälson, O. Sepre jt.⁴⁶

Referendumil võttis hääletamisest osa ainult 66,2 protsenti hääleõiguslikest kodanikest, kellest usuõpetuse poolt hääletas 71,2 ja vastu 28,8 protsenti. Seega pääses usuõpetus seaduslikult kooli ja tema õpetamisega seotud kulud tuli kanda riigil. Hääletamise tagajärjed näitasid, et ainult 48 protsenti hääleõiguslikest kodanikest oli hääletanud usuõpetuse kooli viimise poolt. Seegi protsent oli saavutatud osaliselt pettuse ja muude mahhinatsioonide abil.⁴⁷ Et usuõpetuse pooldajad ülekaalu said, selle üheks oluliseks põhjuseks oli demokraatlike jõudude lõhestatus.

⁴⁰ Sealsamas, veerg 342—343.

⁴¹ Sealsamas, veerg 1061.

⁴² «Riigi Teataja» 1922, nr. 155/156, lk. 749—756.

⁴³ EKPA (= Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiiv), f. 135, nim. 1, s.-ü. 77, l. 8.

⁴⁴ «Tööline» 12. jaan. 1923.

⁴⁵ II Riigikogu protokollid, 2. istungjärk. (Tallinn) 1923, veerg 2020.

⁴⁶ «Tööline» 4. veebr. 1923.

⁴⁷ Vt. A. Lebbin, Eestimaa Kommunistlik Partei võitluses töörahva ühisrindede eest (1921—1924). Tallinn, 1961, lk. 147—149.

Rahvahääletuse tagajärjel muudeti «Algkoolide seaduse» vastavad paragrahvid, kuid usuõpetuse küsimust keskkoolis rahvahääletus ei lahendanud. Seepärast esitas parempoolsete parteide blokk juunis 1923 Riigikogule «Keskkoolide seaduse muutmise seaduse», mille eesmärgiks oli teha usuõpetus keskkoolis kohustuslikuks. Tuliselt astusid selle vastu välja kommunistlikud rahvasaadikud R. Pälson ja A. Janson. Reaktsionäärid suutsid «Keskkoolide seaduse» muutmise läbi suruda ainult 37 häälega 30 vastu. Seega sai usuõpetus keskkoolile sunduslikuks, õpetajaile ja õpilastele aga vabatahtlikuks õppeaineks.⁴⁸

1923/24. õppeaastast alates tuli usuõpetust õpetama hakata kõigis koolides. Nüüd puhkesid vaidlused selle ümber, kuidas peaks usuõpetust koolis käsitlema. Õpetajate VI kongressil augustis 1923 astus rõhuv enamik sõnavõtjaid välja usuõpetuse õpetamise vastu usulise kasvatuse vaimus. Õpetaja Kalmus ütles: «Usu kooli toojad on koolist eemal, hariduse vastased. Mitte rahva kasu, vaid ta arusaamatus, rumalus viis selle kooli. Selleks tegutsesid moraalivehastased agitaatorid hääletuste eel... 1905. a. ja suure revolutsiooni järele on usk kadunud.»⁴⁹ Ajaloolane P. Treiberg (Tarvel) arvas, et religiooni pole tarvis niisugusel kujul kooli võtta, nagu seda soovitas kongressil prof. P. Põld. «Kui teadus ja usk põrkavad kokku, siis võidab kindlasti teadus säääl, kus ta põhjeneb faktidel. Müstiline peab kaduma teadusliku positiivse ilmavaate eest,» rõhutas ta.⁵⁰ Õpetaja Kutser märkis, et prof. Põllu kava on vastuvõetav ainult usklikele, õpetajakonnas aga selliseid usklike pole.⁵¹ Õpetajate kongress lükkas prof. P. Põllu teesid usuõpetuse õpetamise kohta koolis tagasi ja kiitis peaaegu ühel häälel (paari vastuhäälega) heaks J. Annussoni seisukohad, mille järgi usuõpetus koolis pidi olema üldist, objektiivset ja tutvustavat laadi, samuti nagu õpilaste tutvustamine filosoofiliste ja teaduslike maailmavaadetega, ega nõua õpetajailt usulist maailmavaadet. «Kooli kasvatustlik tegevus peab kandma ühtlast laadi,» seisab teesides. «Sellest seisukohast hinnates ei tohi usuõpetusel olla pääletungivat iseloomu teiste ilmavaadete vastu; usuõpetaja ei tohi eitada teaduslike saavutusi ega anda oma ainele poliitilist ilmet.»⁵² Usu kui maailmavaate käsitlemine teiste maailmavaadete kõrval, lähtudes ajaloolisest seisukohast oleks jätnud tee lahti ka tema tekkimise ja püsimise põhjuste materialistlikuks seletamiseks.

Järjekindlat selgitustööd usuõpetuse reaktsioonilise osa kohta koolides tegi EKP, kes selles võitluses koondas enda ümber mitmed demokraatlikud organisatsioonid. 1923. aasta 16. septembri üleskutses, mis teataval määral sisaldas programmilisi nõudeid, kirjutati: «Tuleb kõiki otstarbekohaseid abinõusid kasutada, et koolist kõrvaldada kodanliku mõttemaailma laialilaotamist (võitlus kodanlike vaadetega kooliõpetajate vastu, selgitustöö lastevanemate ja laste eneste keskel pappide pimestamise õpetuse või nõndanimetatud usuõpetuse vastu).» Peale Eestimaa Tööraha Partei ja kommunistliku riigikogurühma kirjutasi sellele nõudele alla Uleriiklik Maatööliste Liit ning asunikude ja pöpside organisatsioonide esindus.⁵³

Nagu õpetajate VI kongressil tabavalt tähendati, oli usk pärast suurt revolutsiooni (s. t. Oktoobrirevolutsiooni) kadunud, seepärast oli esialgu raskusi kodanluse nõuetele vastavate usuõpetajategi leidmisega. Parempoolne ajakirjandus hädaldas lakkamatult usuõpetuse õpetamise olukorra pärast koolides. Algkoolides olevat määratud ametisse «täiesti kõlbmatuid usuõpetajaid», kes kristliku usuõpetuse asemel panteismi või ateismi õpetavat. Mitmed usuõpetuse ägedaimad vastased olevat hakanud usuõpetajaiks, et seda ainet lastele vastikuks teha.⁵⁴ Põllumeestekogude näälkandja «Kaja» esitas terve nimestiku ateistlike usuõpetajate kohta Pärnumaal,⁵⁵ millele järgnes Haridusministeeriumi

⁴⁸ II Riigikogu protokollid, I. istungjärk. (Tallinn) 1923, veerg 259.

⁴⁹ «Kasvatus» 1923, nr. 8, lk. 232.

⁵⁰ «Kasvatus» 1923, nr. 6, lk. 231.

⁵¹ «Kasvatus» 1923, nr. 9–10, lk. 257.

⁵² Sealsamas, lk. 260.

⁵³ H. Kurm, Kooli klerikaliseerimine kodanlikus Eestis. «Eesti Kommunist» 1958, nr. 6, lk. 46.

⁵⁴ «Päevaleht» 6. okt. 1923.

⁵⁵ «Kaja» 21. okt. 1923.

korraldus Pärnu maakonna koolivalitsusele revideerida artiklis esitatud õpetajate usuõpetuse tunde.⁵⁶

Hoolimata reaktsiooniliste jõudude pingutustest, ei õpitud 1923/24. õppeaastal 27 algkoolis usuõpetust, kuna ei leidunud soovijaid. Keskkooliõpilastest ei õppinud sel aastal usuõpetust koguni 32 protsenti, kusjuures seitsmes keskkoolis ei õpitud usuõpetust üldse.⁵⁷ Oktoobrirevolutsiooni ideede (ja muidugi ka mitmete muude tegurite, nagu teaduse saavutused, hariduse levik jm.) mõjul oli religiooni autoriteet tunduvalt langenud.

Oktoobrirevolutsioon tähistas murrangut ka õpetamise meetodikas. Tsaarirežiimi tingimustes puudusid võimalused rakendada koolides uudseid meetodilisi võtteid. Nüüd asusid Õpetajate Liidu juhtivad ringkonnad «Kasvatuse» veergudel, õpetajate päevadel, kongressidel, kursustel jm. tutvustama uusi voole ja teooriaid, mis kodanlikus pedagoogikas olid juba sajandi vahetusel tekkinud. Keskseks küsimuseks seejuures oli töö kasutamine kasvatus- ja õpetusvahendina. Vastandina vanale, nn. õppekoolile, kus õpilase osa piirdus valmis teadmiste passiivse vastuvõtmisega, pidi õpilane töökoolis teadmisi omandama eeskätt aktiivse iseseisva tööga. Sellest, et meil oldi kursis Nõukogude Venemaal toimuvate töökooli põhimõtete rakendamise katsetega, annab tunnistust 1920. aastal «Kasvatuse» avaldatud artikkel.⁵⁸ Õpetajate V kongress võttis 1921. aastal vastu mitmed resolutsioonid kooli lähendamiseks töökooli põhimõttele. Õppevahendite ja -raamatute muretsemiseks asutati osauhisus «Töökool».⁵⁹

Töökooli põhimõtete tähtsamaks propageerijaks ja eestvõitlejaks Eestis kujunes andekas pedagoog Johannes Käis, Võru Õpetajate Seminari juhataja aastail 1921—1930. Tema toimetusel anti ajavahemikul 1924—1929 välja kuus köidet pedagoogilist aastaraamatut «Teel töökoolile».

Endise rahvakooliga võrreldes oli nüüd õppekavas rida uusi õppeaineid, nagu kodulugu, käsitöö ja joonistamine, mis soodustasid töökooli põhimõtete rakendamist. Rohkem rõhku kui varem pandi võimlemisele ja laulmisele.

1922. aasta suvel korraldas Eesti Õpetajate Liidu juhatus õpetajaile I kasvatusteadusliku nädala teemal «Töökooli teooria ja praktika», kus lektoritena esinesid ka Saksa kooliuuenduslased. II kasvatusteaduslik nädal, kus lektoritena olid ette nähtud J. Käis, prof. Kühlmann Berliinist, Leningradi Pedagoogilise Instituudi rektor M. Nikolajevski ja prof. Pavlovitš, taheti korraldada 1924. aasta augustis. Liidu juhatuse mõte kasutada lektoritena ka Nõukogude Liidu pedagoogikateadlasi, oli kodanlikele võimudele ilmselt vastumeelt ning Haridusministeerium sulges korralduskuludeks määratud krediidi,⁶⁰ tehes sellega nädala korraldamise võimatuks.

Vastandina nõukogude töökoolile, mis teenis proletariaadi klassihuve, jäi kooliuuenduslik liikumine kodanlikus Eestis oma olemuselt väikekodanlikuks, idealistlikuks ja formalistlikuks, kuna ta püüdis end klassidest kõrgemale asetada ja tegelda inimese kasvatamisega «üldse». Uute meetodiliste võtete rakendamise osas ja võitluses reaktsioonilise, kiriklik-dogmaatilise suunaga pedagoogikas oli tal aga teatav progressiivne tähtsus. Kooliuuenduslased kui iseseisva mõtlemise pooldajad ja igasuguse dogmatismi vastased olid tavaliselt ka usuvastased.

Revolutsioonilised ideed levisid sõjajärgseil aastail ka õpetajate kasvulavade — seminaride õpilaste hulgas. Tartu Õpetajate Seminaris paistsid 1920/21. õppeaastal poliitilise selgitustöö tegemisel teiste hulgast silma õpilased R. Pälson, O. Sild, P. Jürgen, V. Telling ja E. Verwolt. Oskar Sild oli Üle-eestimaalise Noorproletaarlaste Uhingu Tartu osakonna asutajaid. R. Pälson esines humanitaarringi koosolekul kõnega poliitilistest õigustest, näidates, et neid saab kitsendamata kasutada ainult kodanlus, mitte aga töörahvas. Ta väitis, et Eestis on olemas tingimused sotsialistlikuks revolutsiooniks. Kõneleja mõtteid toetasid O. Sild, V. Telling ja P. Jürgen. Mõistagi ei jäänud selline julge väljaastumine kodanluse võimu vastu karistamata. R. Pälson ja O. Sild heideti seminarist

⁵⁶ ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 174, l. 1103.

⁵⁷ Sealsamas, s.-ü. 137, l. 4.

⁵⁸ V. C., Koolioludest Nõukogude Venemaal. «Kasvatus» 1920, nr. 3, lk. 77.

⁵⁹ TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 52, l. 290.

⁶⁰ «Kasvatus» 1924, nr. 9, lk. 282.

välja, P. Jürgenit, V. Tellingut ja E. Verwolti hoiatati tungivalt.⁶¹ Rudolf Pälson langes kangelasena 1. detsembri ülestõusu ajal.

1920. aastast alates tegutses ka Tallinna Õpetajate Seminaris revolutsiooniliste noorte rühmitus P. Lempo ja A. Nilseni juhtimisel, kes kuulusid Üle-eestimaalisse Noorproletaarlaste Ühingusse. Mitmed Tallinna Seminari õpilased olid «115» ja «149 protsessil» kaebealused. Reaktsioonilised ringkonnad asusid Tallinna Õpetajate Seminari ründama eriti seoses koolinoorsoo kongressiga Viljandis 1922. aastal, kus võeti vastu maru-rahvuslust, militarismi ja skautismi hukkamõistvad resolutsioonid. Tallinna Seminari õpilasi süüdistati selles, et nad kongressil olid esinenud kommunistlike mõtteavaldustega, rääkides kapitalismi ikkest ning nõudes vabadust jm.⁶² Tallinna Õpetajate Seminari õpilane Martin Nurk, kes oli EKNU Tallinna Linnakomitee juhtivaid tegelasi ja aktiivseid illegaalse kirjanduse levitajaid, võttis aktiivselt osa 1. detsembri ülestõusu ettevalmistamisest. Ta tabati 1924. aasta augusti lõpul lendlehtede levitamisel ja mõisteti eluaegsele sunnitööle, suri 1930. aastal vanglas.⁶³

Haridusminister H. Bauer asus peagi arveid õiendama ka revolutsiooniliselt meelestatud õpetajatega. 1922. aasta 16. märtsi ringkirjaga nr. 21193 keelas ta õpetaja kutsetunnistuse andmise «isikuile, kellest pedagoogika nõukogu kindlas arvamises on, et nad koolis või väljaspool kooli töötama hakkavad Eesti Vabariigi vastu». Õpetajaid valivail ja registreerivail asutustel kästi silmas pidada, et ebasoovitavaid isikuid õpetajaiks ei valitaks ega registreeritaks.⁶⁴ Niisuguste eeskirjade saatmine näitab, et kodanlusel oli põhjust karta.

Sõjajärgseil revolutsioonilise tööliikumise tõusu aastail töötas koolipõllul küllalt palju kommunistlikult meelestatud või iseseisvate sotsialistide hulka kuuluvaid õpetajaid, kes püüdsid õpilasi kasvatada klassivõitluse vaimus. A. Riismann, kes töötas Harjumaa Kodila algkoolis, asutas kooli juurde noorte karskusringi, kus muu hulgas õpiti selgeks ka «Internatsionaal» ja mitmed teised revolutsioonilised laulud. A. Riismann rõhutanud eriti vene keele õppimise tähtsust, väites, et «poliitiline ühendus tulevikus Venemaaga on mõõdapäasematu paratamatus», samuti seda, et ideed, «mis pääsesid võidule Venemaal Oktoobrerevolutsiooniga, peavad meie rahvani jõudma», ja et «ka siin peab töörahvas riigivõimu juurde asuma, muidu meie koolide olukord ega hariduslik tase ei parane ja kehvikud hariduse juurde ei pääse».⁶⁵ Ta korraldas ka huvitavaid kirjandusõhtuid, leides kirjanduslike vaidluste kestel võimalusi marksismi propageerida. Üks A. Riismanni endine õpilane jutustab, et hoolimata aastakümnete möödumisest ei ole ta kuulnud «teist sarnast lektorit, kes oleks osanud kommunismi ideid nii arusaadavalt, lihtsalt ja selgelt kuulajaile omaseks teha, kui seda tegi Riismann».⁶⁶

Järvamaal püüdsid õpilasi revolutsiooniliste traditsioonide vaimus kasvatada Sargvere algkooli juhataja J. Lomp ja sama kooli matemaatika ning loodusloo õpetaja J. Mets. Nende kaasõpetaja J. Lõõser teatas oma kaebekirjas⁶⁷ 1. septembril 1922 Järvamaa koolivalitsusele, et koosviibimistel enne tunde olevat õpetaja Mets olnud «kõige ägedam kihutuskõnede pidaja» ja kutsunud õpilasi üles revolutsioonile. Tema algatusel olevat lauldud koolis «Internatsionaali» ja «Punast lippu», Oktoobrerevolutsiooni aastapäeval olevat ta dekoreerinud õpilaste internaadi punaste lippudega jne. 28. oktoobril 1922 teatas Haridusministeeriumi kooliosakond Siseministeeriumile, et Sargvere algkooli juhataja Julius Lomp ja sama kooli endine õpetaja Johannes Mets, kes vahepeal oli asunud tööle Pärnumaale Mõisaküla algkooli, on ametist tagandatud ning neid ei ole lubatud enam

⁶¹ ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 417, l. 11—14.

⁶² «Postimees» 16. jaan. 1922.

⁶³ EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 549, l. 19.

⁶⁴ ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 28, l. 43—44.

⁶⁵ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, käsikirjafond. Artiklite ja mälestuste kogumik Riismann (Ristmets), Augusti kohta, lk. 39, M. Tapupere mälestused.

⁶⁶ M. Tapupere, J. Saat, Revolutsiooniline pedagoog, kultuuritegelane ja tööliikumise juht. «Sirp ja Vasar» 27. apr. 1956.

⁶⁷ EKPA, f. 136, nim. 1, s.-ü. 9, l. 26.

mitte ühtegi kooli ametisse registreerida. Tagandamise põhjusena märgitakse kommunistlike vaadete edendamist koolis.⁶⁸

Tallinna koolivalitsuse ettepanekul vallandas Haridusministeerium 27. juulil 1922 Tallinna 4. algkooli õpetaja Aleksander Janson'i põhjendusel, et ta «kutsub maksvat riigikorda kukutama ning proletaarset diktatuuri maksma panema».⁶⁹ Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei Keskkomitee oli A. Janson'i 1. mail saatnud miitingule Kadriorgu «Russalka» juurde ning teinud talle ülesandeks tervitada kogu maailma proletariaadi ühist väerinda ja klassisoldaarsust Keskkomitee nimel. Janson selgitas miitingul ka II Internatsionaali lagunemise põhjusi ja laskis elada III Internatsionaali ja Nõukogude Venemaad.⁷⁰

Kommunist Erich Tarkpeal, kes 1923. aastal oli Läänemaa Õpetajate Seminarist välja heidetud, õnnestus vabameelse direktori Joh. Õunapuu toetusel 1924. aastal sama seminar siiski lõpetada, kuid õpetajakoha leidmisel ootasid teda suured raskused. 1924. aasta oktoobrist kuni järgmise aasta jaanuarini õnnestus tal töötada Maidla Rääsa algkoolis Virumaal, kuid jaanuaris 1925 arreteeriti ta ja mõisteti osavõtu pärast kommunistliku illegaalse organisatsiooni tegevusest sunnitööle.⁷¹

Ühenduses õpilaste streigiga Pärnu Ühisreaalgümnaasiumis märtsis 1922, vallandati Pärnu linna VII algkooli õpetaja Jaan Rea,^{71a} kes oli võtnud osa Üle-eestimaalse Noorproletaarlaste Ühingu Pärnu osakonna tegevusest ja oli 1921. aasta veebruarist EKP liige. Tema vend Vladimir Rea, kes töötas pikemat aega Pärnumaal Tõstamaa valla algkoolis, sattus oma tegevuse pärast kohalikus õpetajate ühingus ja töölisühingus samuti parempoolsete viha alla. Pärnu maakonna koolivalitsus registreeris V. Rea 1922. aasta kevadel ametist lahti, järgmisel aastal vallandas Virumaa koolivalitsus ta Narva-Jõesuu algkooli õpetaja kohalt.⁷²

Kommunistid Voldemar Telling ja Johannes Köster olid õpetajateks Petseri gümnaasiumis, kus neil oli poliitilist mõju eriti IV klassi (10. õppeaasta) õpilastele. 1924. aasta kevadel registreeriti nad direktori ettepanekul kui «kutseta õpetajad» ametist lahti. Tegevlukus põhjuseks oli aga see, et «mõlemad kuulusid kommunistide rühma ja tegid riigivastast kihutustööd õpilaste hulgas».⁷³ Osavõtu pärast 1. detsembri relvastatud ülestõusu ettevalmistamisest Lõuna-Eestis mõisteti V. Telling 1925. aasta suvel «78 protsessil», kus peamiseks kaebealuseks oli H. Heidemann, eluajaks sunnitööle.

Väike-Maarja Reaalgümnaasiumis etendas õpilastes revolutsioonilise meelsuse süvendamisel suurt osa kommunistlike vaadetega õpetaja Anton Vahtmann (Vaarandi). Õpilased käisid tihti tema pool kodus poliitilisi koosolekuid pidamas. Tema endise õpilase R. Reinsteini mälestuste järgi olnud tal koolis suur mõju ning tema selgitustöö tagajärjel jagunenud kool kahte leeri.⁷⁴ A. Vahtmanni poolt koolis asutatud EKNÜ illegaalse rakukese algatusel toimus 1924. aasta sügisel Väike-Maarja keskkooliõpilaste suur streik reaktioonilise direktori tagandamiseks. Seoses Sotsiaalfilosoofilise Üliõpilaste Seltsi tegevusega arreteeriti A. Vahtmann 1924. aastal ja mõisteti järgmisel aastal kaheks aastaks sunnitööle.⁷⁵

Oktoobrirevolutsiooni ideede mõju Eesti õpetajaskonnale ja koolipoliitikale oli kõige suurem ja vahetum sõjajärgseil revolutsioonilise liikumise tõusuaastail (1920—1924). See oli tingitud nii Oktoobrirevolutsiooni enda ajalisest lähedusest kui ka klassijõudude vahekorras Eestis sel ajal.

Pärast tööliklassi 1. detsembri relvastatud ülestõusu mahasurumist osutus kommu-

⁶⁸ ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 687, l. 84.

⁶⁹ Sealsamas, s.-ü. 689, l. 443 ja 456.

⁷⁰ TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 465, l. 232.

⁷¹ E. Tarkpealt saadud andmed.

^{71a} ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 109, l. 68.

⁷² II Riigikogu protokollid, 1. istungjärg, veerg 388—390.

⁷³ ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 272, l. 1.

⁷⁴ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjade fond. R. Reinsteini mälestused.

⁷⁵ Sealsamas.

nistidel reaktsiooni pealetungi tingimustes õpetajaina töötamine võimatuks. Kui sõja-järgseil aastail oli revolutsiooniline töölisklass koos progressiivse haritlaskonnaga suutnud koolialasele seadusandlusele mõningat demokratiseerivat mõju avaldada, siis järgnevail aastail tuli piirduda põhiliselt senisaavutatu kaitsmisega reaktsiooni rünnakute vastu.

Reaktsiooni süvenemist hariduselus soodustas nii kodanliku riigi majanduselu ummik kui ka revolutsioonilise töölisliikumise lüüasaamine. Algas hariduse saamise võimaluste piiramine, mis avaldus haridusele kulutatavate summade kärpimises, koolide koondamises, õppemaksu tõstmises jne.⁷⁶ Uhtlasi kasvas kodanluse poliitiline surve õpetajaskonnale. Kasvatuses ja õppetöös nõuti kodanliknatsionalistlike, militaristlike ja religioossete ideede senisest intensiivsemat juurutamist.

1929. aasta jaanuaris toimus Eestimaa Kommunistliku Partei konverents, kus paljastati teravalt ka kodanliku valitsuse reaktsioonilist hariduspoliitikat. Konverentsil vastu võetud partei uues programmis oli hariduse alal ülesandeks «võitlus töörahva laste kooliskäimise tõeliku võimaldamise eest linnas ja maal (maksuta õpetus, õpperaamatute, riiete ja jalanõude ning sooja toidu andmine kõigile lastele ilma tasuta, kuna kulud tasutakse osalt riigi ja omavalitsuse poolt, osalt jõukamatele vanematele pealepandavate maksude teel)». Uhtlasi nähti ette usuõpetuse kõrvaldamine koolidest ja kooli muutmine täielikult ilmlikuks.⁷⁷ III Riigikogu valimiste eel 1929. aastal avaldati EKP uue programmi elluviimiseks linna- ja maatööraha — popside, asunike, rentnike ja kõigi kehvikute nõudmised, milledes taotleti kõigile lastele tasuta alg-, kesk- ja kõrgemat haridust, riikliku toetuse maksmist kehvemale õpilastele ning tasuta kutseharidust.⁷⁸

Kuigi EKP-l neil aastail õpetajaskonnaga otsene kontakt puudus, jäi õpetajate rõhuv enamik ka neil surveaastail truuks demokraatlikule haridusideaalile. Vähemalt alghariduse osas suudeti senisaavutatut kaitsta ja ka edasi minna, nagu näitas üleminek kuueklassilisele koolikohustusele, mis 1930-ndaks aastaks demokraatlike jõudude pingutuste tulemusena üldiselt ellu viidi. Võideldi kehvade õpilaste riikliku toetamise ja uute koolihoonete ehitamise eest, mille tulemusena valitsus oli sunnitud toetussummasid tõstma ja uusi koolihooneid ehitama, samuti keskhariduse piiramise vastu ning täiustati õppemeetodeid. Kehtivat koolisüsteemi, millel oli demokraatlikke jooni, õnnestus kuni 1934. aastani säilitada, ehkki kodanluse kõige reaktsioonilisemad ringkonnad seda pidevalt ründasid. Õppe- ja kasvatustöös püsis õpetajaskonna enamik abstraktse humanismi ja demokratismi positsioonidel. Esines õpetajate väljaastumisi šovinismi ja militarismi vastu.

Kui kodanlik valitsus 1927. aastal viis kesk- ja kutsekoolidesse sõjalise õpetuse, leidis see õpetajaskonna poolt üldist hukkamõistmist. II Balti riikide õpetajate kongressil Tallinnas 1928. aasta juunis esines ettekandega rahvuslikust kasvatusest ja üleilmsest rahuaatest Tartu ülikooli eradozent dr. A. Audova, kes töötas ka keskkooliõpetajana. Ta juhtis tähelepanu sõjaohu kasvamisele maailmas, relvastuse suurendamisele, militaristlikule propagandale ning Nõukogude Liidu poolt tehtud desarmeerimisettepanekute hülgamisele. Dr. Audova näitas, et kapitalistlike riikide valitsev klass püüab rahvusliku poliitika abil alal hoida oma kasulikku ja eesõigustatud poliitilist seisundit ning kasutada rahvustunnet sõdade õhutamiseks. Sõda aga on paratamatu üksnes olukorras, kus tootmisvahendid ja maa on eraomandina väikesearvulise rahvaklassi käes. Et sõja vastu võidelda, selleks on tarvis võidelda kapitalismi vastu.⁷⁹ A. Audova kõnele järgnes suur ovatsioon.⁸⁰

Tunnistanud oma resolutsioonis, mis võeti vastu ühel häälel, sõja suurimaks paheks ning seistes kooli igakujulise militariseerimise vastu, kutsus kongress Eesti, Läti ja Leedu

⁷⁶ Vt. lähemalt O. Elango, Koolireformist kodanlikus Eestis. «Nõukogude kool» 1959, nr. 9, lk. 657; M. Esser, Eesti kodanluse reaktsiooniline hariduspoliitika ja töörahva võitlus demokraatliku kooli eest. Tallinn, 1962, lk. 38—42.

⁷⁷ EKPA, f. 6495, nim. 1., s. ü. 207, l. 59.

⁷⁸ «Uus Eesti» 13. apr. 1929.

⁷⁹ «Kasvatus» 1928, nr. 6, lk. 298.

⁸⁰ «Päevaleht» 27. juulil 1928.

õpetajaid aktiivsele võitlusele sõja vastu noorsoo kasvatamise kaudu mitte sõja, vaid rahuliku rahvusvahelise kollektiivse kultuurilise loomingu töö tarvis.⁸¹

Väärib märkimist, et Eesti Õpetajate Liidu häälekandja «Kasvatus» avaldas A. Audova referaadi ja kongressi resolutsiooni tervikuna. Sel viisil said tema poolt esitatud mõtted teatavaks ka neile õpetajaile, kes kongressil ei viibinud.

Reaktsionäärid vastasid A. Audova väljaastumisele terve sõimuartiklite sarjaga. Kuigi A. Audova sel ajal veel organisatsiooniliselt kommunistide hulka ei kuulunud, näitab tema esinemine õpetajate kongressil ning järgnevalt ilmunud teosed «Klassiriik, sõda ja tööliskond» (1929) ja «Kas on viletsus ja tööpuudus paratamatud?» (1931) jõudmist revolutsioonilistele järeldustele.

Kuni oma siirdumiseni Nõukogude Liitu 1932. aastal kasvatas A. Audova noori Tartu Öhtugümnaasiumis ja mujal revolutsioonilises vaimus. Ta kritiseeris teravalt sotside seisukohti, juhtis noorte tähelepanu Nõukogude Liidus toimuva sotsialistliku ülesheitustöö saavutustele ja kinnitas, et ainult Nõukogude Liidu poolt käidud teed mõõda võib jõuda sotsialismile.⁸²

1932. aasta alguseks oli A. Audova vahekord Eesti kodanliku riigivõimuga kujunenud nii teravaks, et ta ei saanud siin enam töötada. Siirdunud Nõukogude Liitu, kirjutas A. Audova oma tuntud läkituse «Eesti töörahvale»,⁸³ kus ta põhjalikult paljastab Eesti kodanliku valitsuse töörahvavaenulikkude poliitikat ja sotside parempoolsete liidrite reetlikkust. Ta rõhutas oma veendumust, et ainult Kommunistlik Partei on töötajate õige juht võitluses sotsialismi eest, ja pöördus sotside parteis olevate tööliste ning töötavate haritlaste poole üleskutsega asuda revolutsiooniliste tööliste kõrvale ühiseks võitluseks kapitalistliku eksploateerimise ja fašismi vastu. Seda Audova üleskutset levitati illegaalse lendlekena Eestis ja see avaldas küllaltki suurt mõju eesti intelligentsile.⁸⁴

1929.—1933. aasta majanduskriisi ajal halvenes töörahvale lähedal seisva intelligentsi, nagu algkooliõpetajate, tööta jäänud keskkooliõpetanud noorte jne. olukord tunduvalt, mis lõi eeldused nende lähenemiseks revolutsioonilisele töölisliikumisele.

Marksismi-leninismi ideede mõju tugevnes neil aastail eriti õpetajate seminarides. Kuna viimastes ei olnud õppemaksu, õppis neis rohkesti töörahva lapsi. Reaktsionäärid hakkasid juba 1925. aastal taotlema õpetajate seminaride sulgemist ja õpetajate ettevalmistamise reformeerimist. Esimesena otsustati alates 1925. aastast järk-järgult, klasiide kaupa sulgeda Tallinna Õpetajate Seminar.⁸⁵ Tema sulgemine esimeses järjekorras polnud juhuslik. Võrreldes näiteks Tartu Õpetajate Seminariga oli ta alles noor, väljakujunemata kodanlike traditsioonideta õppeasutus, õpilaste sotsiaalne koosseis oli kodanlusele ebasoodne (tööliste lapsi üle 50%) ning revolutsioonilise töölisliikumise mõju seminariõpilastele Tallinnas kui Eesti peamises tööstuskeskuses suurem kui mujal.

Reaktsionäärist haridusministril pastor J. Lattikul oli 1927. aasta kevadel kindel kavatsus sulgeda ka kooliuuendusliikumise keskus Võru Õpetajate Seminar, kelle kollektiivi iseloomustas sügav demokraatlikkus. Endised õpilased mäletavad, et õppejõudude Joh. Käisi ja Rudolf Reimani julgel kaasabil oli neil isetegevusringides võimalik tutvuda progressiivsete vaadete ja isegi kommunistliku kirjandusega.⁸⁶ R. Reimani kirjan dustunnid panid aluse ühiskondlike probleemide, vastuolude ja võitluse sügavamaks tunnetamiseks.⁸⁷ Demokraatliku intelligentsi vastupanu tõttu ja avaliku arvamuse survele õnnestus seminari likvideerimist edasi lükata kuni 1930. aastani.

Läänemaa Õpetajate Seminaris valitsenud õhkkonda iseloomustab üks seminari endisi kasvandikke, kes õppis seal aastail 1922—1927, järgmiselt: «Rõhuv enamuse õpi-

⁸¹ «Kasvatus» 1928, nr. 6, lk. 329.

⁸² EKPA, f. 6495, nim. 1., s.-ü. 271a, l. 3.

⁸³ «Klassivõitlus» 1932, nr. 141—142, lk. 31—37.

⁸⁴ O. Kuuli, Eestimaa Kommunistliku Partei tööst intelligentsi seas kolmekümnendatel aastatel. «Looming» 1960, nr. 7, lk. 1080.

⁸⁵ II Riigikogu protokollid, 9. istungjärk. (Tallinn) 1925, veerg 683.

⁸⁶ Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt 1948. aastal õpetajate ettevalmistuse kohta läbiviidud ja TRÜ pedagoogika kateedris säilitatava ankeedi vastused. Võrumaa kaust, vastus nr. 268.

⁸⁷ Sealsamas, Pärnumaa kaust, vastus nr. 144.

lasi oli vaestest perekondadest, kes töötasid ja teenisid suvel ja kellel kooliskäimist võimaldas tasuta kool ning abirahad. Selletõttu valitses õpilastes töömeeleolu ja uute eesmärkide otsimise vaim. Õpilased olid häälestatud vabameelselt, mida soodustas õpetajate heatahtlikkus. Näiteks puudusid algul mitmel aastal hommikupalvused, usuõpetust õppis aga väga väike protsent õpilastest jne. Õpilaste isetegevus oli aga väga elav.»⁸⁸ «Kasvatases hindan töö austamist ja sotsiaalse tunde kasvatamist,» lisab teine endine õpilane.⁸⁹

1930. aasta sügisel astus kümneid endise Võru seminari õpilasi Läänemaa seminari, et oma õpinguid lõpetada. Neile noortele oli omane suhteliselt progressiivne elukäsitlus ning terav protestivaim kodanlike hariduspoliitikutega meelevalda vastu. See viis nad otsinguile sotsialistliku mõtte suunas. Endised Võru seminari õpilased Artur Piht ja Leonhard Hallop asutasid 1930. aastal Läänemaa seminaris marksismi ringi,⁹⁰ kuhu 1930/31. õppeaastal kuulus 14 seminaristi, nende hulgas F. Eisen, R. Ruus, R. Prääts ja A. Tolk. Kõnesolev ring kuulus Eesti Noorsotsialistliku Liidu Haapsalu Ühingusse ning peamise töövormina kasutati temas poliitilise sisuga referaatide pidamist ja läbiarutamist. Tuldi mõttele marksismi propageerimiseks ära kasutada ka kord nädalas toimuvaid nn. isamaalisi hommikuid, mille vastutavaks korraldajaks õnnestus valida R. Präätsu. 1931. aastal pühendatigi 14. märtsi hommik Karl Marxi mälestusele. Õpilane L. Hallop esines vastavasisulise kõnega ja kooli orkester mängis «Internatsionaali».⁹¹ Mälestushommik tekitas Eesti kodanluse ringkondades suurt kõmu ja rahutust.

Rida suletud Võru seminari õpilasi (V. Soo, G. Roovik, R. Liiv jt.) astusid Rakvere Õpetajate seminari, kuhu nende kaudu sattusid «esimesed sotsialismi ideed».⁹² Nad tegid kehvemate õpilaste hulgas marksistlikku selgitustööd. Villem Soo juhtimisel asutati Rakveres koolidevaheline illegaalne noorsotsialistlik initsiatiivrühm, kuhu kuulus rohkem kui 20 noort.⁹³ V. Soo, kes jaanuaris 1932 õppenõukogu otsusega seminarist välja heideti,⁹⁴ valiti Eesti Noorsotsialistliku Liidu juhatusse, kus ta hakkas võitlema liidu juhtkonna austromarksistliku positsiooni vastu.

Nii mõnigi õpetajate seminari kasvandik (näit. O. Cher, V. Soo) leidis majanduskriisi aastail tee revolutsioonilise tööliikumise ridadesse, kuid ka need sotsialismi poole pürgijad, kes tollal seda teed veel ei leidnud, tulid 30-ndate aastate lõpul ja 1940. aasta pöördelistel päevadel Kommunistliku Parteiga enamasti kindlalt kaasa.

1932. aasta kevadel sulges kodanlik valitsus ka Läänemaa, Rakvere ja Tartu Õpetajate Seminari, millega seminaride likvideerimine oli lõpule viidud. Õpetajate ettevalmistamiseks asutati kaks kaheaastast gümnaasiumile baseeruvat pedagoogiumi. 1934. aastal seati neis sisse õppemaks. Pedagoogiumide asutamine endiste kuueaastaselt algkoolil baseeruvate õppemaksuta seminaride asemele pidi muutma õpetajaskonna sotsiaalselt koostist ja meelsust vastavalt kodanluse soovidele ning piirama ettevalmistatavate õpetajate arvu, kuna neid oli kodanluse arvates juba liiga palju.

Kuna kommunistide töötamine koolipõlul oli kodanliku valitsuse poolt võimatuks muudetud, moodustasid õpetajate pahempoolse tiiva sel ajal sotsialistid. Sotsialistliku meelsusega õpetajaid leidis eriti Läänemaal, kus koolivalitsuse juhatajaks oli sotsialist Priidu Tänav. Tema võttis tagavaraõpetajana tööle muu hulgas ka Tallinna Õpetajate Seminari kasvandiku Paul Rummo, kellel oma meelsuse tõttu oli raskusi teenistuskoha leidmisel. Pärast A. Tänavaga tagandamist 1932. aastal, kui Läänemaa haridusosakonda hakkas juhutama Põllumeestekogude ja Asunike Koonduse liige E. Soosaar, algas sotsialistlikult meelestatud õpetajate tagakiusamine. Nii «soovitati» Joh. Palmil loobuda Suuremõisa algkooli juhataja kohast, Silla algkooli juhataja sotsialist Jüri Uus-

⁸⁸ Sealsamas, vastus nr. 47.

⁸⁹ Sealsamas, Läänemaa kaust, vastus nr. 5.

⁹⁰ Vt. lähemalt A. Tolk, Marksistlike ideede levikust kodanliku Eesti koolinoorte hulgas. Tallinn, 1959.

⁹¹ ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 432, l. 295—296.

⁹² «Päevaleht» 24. jaan. 1932.

⁹³ ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 429, l. 549.

⁹⁴ RAKA (= Riiklik Ajaloo Keskarhiiv), f. 2108, nim. 1, s.-ü. 6, l. 17—19.

talude tegevuse kohta toimetati salajasi ülekuulamisi jne.⁹⁵ 1932. aasta suvel vallandas E. Soosaar riigivõimu vaikival nõusolekul mitukümmend õpetajat, kes nii või teisiti (kasvõi sugulussidemete kaudu) seisis lähedal sotsialistliku töölisliikumise tegelastele. Seadusvastaselt vallandati ka P. Rummo ja tema õde Leida Rummo.⁹⁶

Kodanliku valitsuse reaktioonilise hariduspoliitika tõttu halvenes majanduskriisi aastail õpetajate olukord. Ühenduses algkooli klassikomplektide koondamisega 1930. aastal ja nn. teenistusvahekordade korraldamise seaduse kehtestamisega 1932. aastal vallandati sadu õpetajaid. 1934. aastaks oli tööta (õpetajate reservis) juba umbes 500 algkooli- ning 140 kesk- ja kutsekooli õpetajat.⁹⁷ Liitklasside arvu suurendamise tõttu algkoolides kasvas ka õpetajate töökoormus ning halvenesid töötingimused, töötasu aga hakati ühenduses elukalliduse langusega vähendama. Eriti tunduvalt vähendati maaõpetajate palka.

Õpetajate rahulolematuse avaldus eriti õpetajate XI üldkongressil, mis toimus 19.—20. augustil 1933. Hoolimata sellest, et kongress leidis aset sõjaseisukorra tingimustes, oli osavõtjaid üle 700, s. o. rohkem kui ühelgi eelmisel. Kuna kongress oli kokku kutsutud selleks, et protestida maaõpetajate palgaastme alandamise vastu,⁹⁸ siis mõistagi etendasid sellel aktiivset osa maaõpetajad, eriti noored õpetajad, seminaride kasvandikud. Arutati streikiküsimust, kuid loobuti selle korraldamisest, kuna võimudel oleks kerge olnud streikijaid asendada rohkearvuliste töötute õpetajatega. Paljud sõnavõtjad nõudsid ühinemist Eestimaa Töölisühingute Keskkliiduga, et koos edukamalt palgavõitlust pidada. Võeti vastu resolutsioon Eesti Õpetajate Liidu astumise kohta Töölisühingute Keskkliidu liikmeks.⁹⁹

Hariduspoliitika küsimustes vastuvõetud resolutsioonid rääkisid õpetajate kohustusest kaitsta kuueklassilist algkooli kui ühtluskooli põhiosa ja vajadusest säilitada keskhariduse saamise võimalused endisel tasemel. Tunnistati tarvilikuks kõrvaldada haridusvastased isikud hariduslike organisatsioonide juhtimiselt. Õpetajaskonna tähtsama ülesandena fikseeriti võitlus kultuurireaktsiooni vastu ning laiematele hulkadele hariduse väärtuse ja demokraatliku koolikorralduse tähtsuse selgitamine.¹⁰⁰

Kongressil nõuti ka õpetajate loobumist tööst Kaitseliidus, Naiskodukaitses ning noorkotkaste ja kodutütarde organisatsioonidest. Nagu kirjutas hiljem fašistide-vabadussõjalaste (vapside) häälkandja «Võitlus», olevat vaid hirmutamise avaliku arvamuse ja ajakirjandusega, millega esineti mainitud organisatsioonide ringkonnast, sundinud õpetajaid loobuma sellesisulise resolutsiooni vastuvõtmisest. «Eriti agarad olid säärase riigivastaste resolutsioonide vajaduse põhjendamisel V. Uustalu ja K. Praakli, kes omal ajal õpilasena Tartu seminarist mässumeelsuse pärast välja heideti,»¹⁰¹ kirjutas «Võitlus». Väärrib märkimist, et vapside esindaja; «Võitluse» toimetaja J. Libe sõnavõtt karjuti kongressil maha: «Lõpetada! Maha! Kaikamees välja!»¹⁰²

Kuigi kongress mingil viisil ei ähvardanud kodanliku riigi põhialuseid ja piirdus poliitilises osas vaid demokraatliku korra kaitsmise vajaduse rõhutamisega, riivasid kongressi resolutsioonid, eriti õpetajate otsus ühineda Eestimaa Töölisühingute Keskkliiduga, kodanlikke võimumehi väga. Haridusminister K. Konik hindas õpetajate kongressi kui «miitingutaolist koosolekut», kus olevat võetud vastu «täiesti lubamatuid resolutsioone», mis süvendavat ühiskonnakihtide vastuolusid. Õpetajate Töölisühingute Keskkliitu astumine kuulutati lubamatuks, kuigi neil aastail Keskkliitu juhtisid kodanlusega koos töötavad parempoolsed sotsialistid. Õpetajate XI kongressi materjalid konfiskeeriti ja kongressi juhatajate kohta hakati teostama valju juurdlust.¹⁰³

Ähvardava fašismiohu tõttu oli tekkinud objektiivne vajadus kõigi demokraatlike

⁹⁵ V Riigikogu protokollid, 1. istungjärk. (Tallinn) 1932, lk. 50.

⁹⁶ Sealsamas, lk. 51.

⁹⁷ ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 140, l. 233.

⁹⁸ «Õpetajate Leht» 25. aug. 1933.

⁹⁹ «Kasvatus» 1933, nr. 6, lk. 231.

¹⁰⁰ «Kasvatus» 1933, nr. 5, lk. 232.

¹⁰¹ «Võitlus» 22. aug. 1933.

¹⁰² «Õpetajate Leht» 25. aug. 1933.

¹⁰³ «Kasvatus» 1940, nr. 6/7, lk. 269.

jõudude ühisrinde järele. Kongress tõendas, et õpetajaskond seda vajadust ka teataval määral tunnetas, kuid sotside partei parempoolse juhtkonna lõhestava tegevuse ja revolutsioonilise töölisliikumise nõrkuse (EKP organisatsiooniline kriis) tõttu ei suutnud õpetajaskond sel ajal minna revolutsioonilist teed.

Kahtlemata soodustas demokraatlike jõudude lõhestatus fašismile üleminekut Eestis. 12. märtsil 1934 K. Pätsi juhtimisel jäägitult võimu enda kätte haaranud suurkodanlus teostas ka reaktsioonilise koolireformi:¹⁰⁴ koolikohustus lühendati 16 eluaastalt 14 eluaastale, keskkool muudeti kaheastmeliseks (5-klassiline keskkool + 3-klassiline gümnaasium), millega tema kestus pikenes kolme aasta võrra. Tema esimesse astmesse hakati vastu võtma algkooli IV klassi lõpetanuid. Keskkooli I ja II klassiga paralleelselt jäid püsima ka algkooli V ja VI klass, kuid kuueklassilise algkooli lõpetanuil oli keskkooli pääsemine raskendatud.

Õpetajaskond protesteeris koolireformi vastu juba enne selle teostamist. Nii esitas Eesti Õpetajate Liidu delegatsioon riigivanemale märgukirja, avaldades ühtlasi rahulolematust ka selle vastu, et reformi kava oli koostatud õpetajaskonna arvamust ära kuulamata. Märgukirjas juhti tähelepanu sellele, et reformi tagajärjel kujuneb algkool kehvema kihi ja keskkool jõukama kihi kooliks ning maa andekamail õpilastel on ees suured takistused hariduse omandamise jätkamisel.¹⁰⁵

Pärast vastava dekreeidi avaldamist võttis Eesti Õpetajate Liidu asemikekogu koosolek 16. juunil 1934 ühel häälel vastu resolutsiooni, kus märgiti, et koolireformiga on ühtluskoolile antud surmahoop ja nõuti, et rahvahariduse aluseks peab ka edaspidi jääma kuueklassiline algkool.¹⁰⁶ 29. juunil 1934 saatis Eesti Õpetajate Liit riigivanemale märgukirja, kus protestiti koolikohustuse vanusepiiri alandamise vastu ja ennustati haridustaseme tunduvalt langust.¹⁰⁷ Asemikekogu seisukohaga ühinesid ka maakondade ja linnade õpetajate päevadest osavõtjad.

1930-ndail aastail hakkasid Oktoobrirevolutsiooni ideed kapitalistlike maade töötajatele üha rohkem mõju avaldama, kuna Nõukogude Liit oli sotsialistlikus ülesehitustöös saavutanud veenvaid tulemusi. Ajal, mil kooli ja õpetajate olukord kodanlikus Eestis tunduvalt halvenes, hakkasid Nõukogude Liidu saavutused, eriti hariduse alal, köitma veelgi rohkem ka Eesti õpetajaskonna tähelepanu. 1930. aastal avaldas «Kasvatuse» veergudel oma muljeid Uip Leete, kes esperantistina oli viibinud Nõukogude Liidus. Ta andis lugejatele edasi oma vestluse nõukogude pedagoogi prof. A. Pinkevitsiga, iseloomustades nõukogude pedagoogikat kui materialistlikku ja dialektilist. «Võib olla kõige suurem pessimist Nõukogude Venemaal katsetatava kommunismi suhtes,» kirjutas U. Leete, «ent ühel alal peab siiski nende tööd hindama — nende hiiglasuurt tööd kultuurilisel põllul... Hariduslik tase Nõukogude Liidus tõuseb ja tõuseb, justkui spontaanselt.»¹⁰⁸ 1931. aastal ilmus «Kasvatuse» veergudel juba mitmeid Nõukogude Liidu haridussüsteemi ja koolielu tutvustavaid artikleid. Samasisulised kirjutised leidsid tee ka «Õpetajate Lehte».

Õpetajate kirjastusühisusel «Töökool» avanes 1930. aastail võimalus «Международная книга» kaudu tellida nõukogude kirjandust. Seda kasutas teiste hulgas eriti Tallinna Pedagoogilise Muuseumi direktor Aleksei Janson, kes hakkas muuseumi raamatukogusse hankima nõukogude pedagoogilist kirjandust.¹⁰⁹ 1930. aasta septembris korraldati Tallinnas Kunsti Sihtkapitali Valitsuse ruumides nõukogude lasteraamatute ja nende originaalillustratsioonide näitus. Selle korraldaja, «Gosizdati» lastekirjanduse osakonna juhataja dr. J. Meksin andis vestlusõhtul Pedagoogilises Muuseumis ja erajutuajamistel ülevaate lastekirjanduse arendamise põhimõtetest ja sihtidest Nõukogude Liidus.

¹⁰⁴ Vt. lähemalt O. Elango, Koolireformist kodanlikus Eestis. «Nõukogude Kool» 1959, nr. 9, 10 ja 11.

¹⁰⁵ «Õpetajate Leht» 18. mai 1934.

¹⁰⁶ «Õpetajate Leht» 22. juunil 1934.

¹⁰⁷ «Kasvatus» 1934, nr. 5, lk. 251—252.

¹⁰⁸ Uip Leete, Nõukogude pedagoogika alus ja siht. «Kasvatus» 1930, nr. 8, lk. 403—405.

¹⁰⁹ TLA, f, 1139, nim. 1, s.-ü. 12, l. 99.

Nõukogude lasteraamat leidis eesti demokraatliku intelligentsi poolt hea vastuvõtu.¹¹⁰

Samal ajal kui kodanlikus Eestis lühendati koolikohustuse kestust, mindi Nõukogude Liidu tööstuslinnades ja -rajoonides üle juba seitsmeklassilisele koolikohustusele, Neis vastandlikes arengusuundades ilmnis selgesti sotsialistliku süsteemi üleolek rahvahariduse alal.

A. Janson ei tellinud VOKS-i vahendusel Nõukogude Liidust mitte üksnes pedagoogilist kirjandust, vaid ka mitmesuguseid õppematerjale, näiteks seeria diapositiive NSV Liidu geograafia alalt, mis kujutasid sotsialismi suurehitusi (Dneprogesi jm.), uusi linnu, sovhoose, koole jne.¹¹¹ Pedagoogilise Muuseumi käsutuses oli ka film Mišurinist, mille Nõukogude Tallinna saatkond andis koolides demonstreerimiseks. Selle filmi vastu tunti huvi ka väljaspool Tallinat: Läänemaa koolinõunik V. Altoa näiteks palus A. Jansonilt seda filmi kasutamiseks ka Haapsalu koolides.¹¹² A. Janson püüdis Eestis jõudumööda tutvustada ka nõukogude lastekirjandust ja lasteraadio saateid. 1936. aastal tellis ta VOKS-ilt muu hulgas ka ÜLKNU X kongressi stenograafilise aruande kahes köites.¹¹³

Aleksei Jansoni töö Nõukogude Liidu hariduselu ja pedagoogika tutvustamisel Eestis oli kahtlemata suur progressiivne tähtsus. Märkimise muide, et ta jätkas oma viljakat tegevust ka nõukogude võimu ajal 1940/41. aastal endise Pedagoogilise Muuseumi baasil loodud Tallinna Pedagoogilise Kabineti direktorina. Vana teeneka haridustegelase mõrvasid saksa fašistid 1941. aasta sügisel.

K. Pätsi režiimi ajal püüti ka õpetajaskonda poliitiliselt tasalülitada. Õpetajaid valandati ja paigutati massiliselt ümber. Suurendati Haridusministeeriumi mõju ja õigusi õppejõudude ametisse määramisel. Õpetajate päevadel keelati valitsusasutuste tegevuse ja korralduste kritiseerimine. Eesti Õpetajate Liidu tegevust püüti halvata Õpetajate Koja asutamisega 1936. aastal. Tugevdati survet, et õpetajad rohkem osa võtaksid Kaitseliidu ja Isamaaliidu tegevusest. Valitsevatele ringkondadele soovitud tulemusi need taotlused siiski ei andnud.

Seoses ühiskondliku elu fašiseerimisega ja Eesti üleminekuga hitlerliku Saksamaa mõjupiirkonda kasvas 1936.—1937. aastal rahvahulkade rahulolematust Pätsi-Laidoneri diktatuuri vastu. 1935. aastal toimunud Kominterni VII kongressi otsused nägid ette proletariaadi ühisrindede baasil laialdase fašismivastase rahvarinde loomise, kuhu peale töölisklassi pidid kuuluma ka talurahvas, linna väikekodanlus, intelligents ja kodanlik-demokraatlikud ringkonnad. Eestimaa Kommunistlik Partei oli juba 1935. aasta juulis sõlminud ühisrindede lepingu pahempoolsete sotsialistidega, kelle ridadesse kuulusid mitmed haridustegelased, teiste hulgas ka N. Andresen, N. Ruus ja A. Aben.

Arutades Kominterni kongressi otsuseid, pööras EKP Keskkomitee 1935. aasta oktoobripleenum tähelepanu ka töö parandamisele intelligentsi hulgas. «Eriti on meil praegu tarvilik intelligentsiga sidemeid luua (eeskätt kooliõpetajatega, kirjanikkudega, kunstnikkudega jne.) ning neid võitlusele tõmmata fašismi vastu,» rõhutati pleenumil esitatud ettekandes. «Meie peame oskama läheneda intelligentsile diferentseeritud mõõdupuuga. Peame oskama näha tema vähimatki rahulolematust fašismi vastu,» lisatakse sealsamas.¹¹⁴

EKP Keskkomitee Orgbüroo töötas välja tööplaani kuueks kuuks (dateeritud 10. nov. 1935), milles peale muu oli ette nähtud ka «sidemete väljaselgitamine kooliõpetajate ühingus».¹¹⁵ Organisatsioonide hulgas, kus töötasid kommunistid, märgitakse EKP Keskkomitee 1937. aasta informatsioonilises ülevaates ka Eesti Õpetajate Liitu.¹¹⁶

Kuigi 1936. aastal oli asutatud Haridusministeeriumile alluv Õpetajate Koda, suutis Eesti Õpetajate Liit siiski nii mõneski liinis tegevust jätkata. Aktiivse pedagoogilise

¹¹⁰ M. L a a r m a n, Vene lasteraamat. «Olion» 1930, nr. 10, lk. 16—19.

¹¹¹ TLA, f. 1139, nim. 1, s.-ü. 17, l. 68 ja 94.

¹¹² Sealsamas, l. 165.

¹¹³ Sealsamas, l. 147.

¹¹⁴ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 328, l. 51—56.

¹¹⁵ Sealsamas, l. 37.

¹¹⁶ Sealsamas, s.-ü. 354, l. 19.

tegevuse kõrval arendati 1930-ndate aastate teisel poolel eriti sidemeid teiste maade õpetajatega. Nii võttis liit osa 1926. aastal Pariisis asutatud demokraatliku rahvusvahelise õpetajate organisatsiooni Fédération Internationale des Associations d'Instituteurs'i (FIAI) tegevusest, kus mõjukat osa etendas 100 000-liikmeline Prantsusmaa pahempoolsete õpetajate koondis. Saksa hitlerismi poolt ähvardava ohu tingimustes omandas FIAI tegevus fašismivastase värvingu. 1937. aastal valiti föderatsiooni juhatusse Eesti Õpetajate Liidu esindajana V. Altoa.¹¹⁷ Osavõtuga demokraatlikult meelestatud fašismivastase rahvusvahelise õpetajate organisatsiooni tööst ajal, mil K. Pätsi valitsus lähenes hitlerlikule Saksamaale, demonstreeris Eesti Õpetajate Liit oma fašismivastast meelsust.

1936. aastal süvenesid Eesti Õpetajate Liidu ja VOKS-i sidemed veelgi. Aleksei Janson saatis viimase esindaja soovil¹¹⁸ Nõukogude Liitu Eesti Õpetajate Liidu tegevust tutvustavaid materjale, millele vastuseks saabus NSV Liidu Haridustöölise Liidu Keskkomitee esimehe Litvini kiri ja bületään edasiandmiseks Eesti Õpetajate Liidu esimehele E. Murdmaale.¹¹⁹ Sel viisil tekkis liidul teatav side Nõukogude õpetajate organisatsiooniga. VOKS-i vahendusel saadi ka Nõukogude õpetajate olukorda tutvustavaid materjale, näiteks määruste kogumik õpetajate töötasude kõrgendamise kohta.¹²⁰ Selle tulemusena «Kasvatuse» veergudel avaldatud informatsioon «Venemaa kindlustab õpetajate majanduslikku ja õiguslikku seisukorda»¹²¹ oli omamoodi protestiks õpetajate olukorra halvendamise vastu kodanlikus Eestis.

Demokraatlikult meelestatud õpetajaskonna esindajad eesotsas J. Käisi ja E. Murdmaaga võitlesid ka K. Pätsi režiimi surveaegadel ühtluskooli põhimõtte, hariduse kõigile kättesaadavuse ja koolikohustuse pikendamise eest. Rahva üldise rahulolematuse ja demokraatlike haridustegelaste taotluste tulemusena oligi valitsus 1937. aastal sunnitud 1934. aasta reaktsioonilist koolireformi osaliselt revideerima, legaliseerides algkooli VI klassile järgneva kolmeklassilise keskkooli reaalkooli näol.¹²²

Kõige rohkem häiris progressiivselt mõtlevaid haridustegelasi algkooli mittelõpetanute suur arv, mis aastail 1936—1939 moodustas keskmiselt 42,9 protsenti I klassi astunuist, kusjuures linnakoolides ei jõudnud koolikursust lõpetada keskmiselt 14, maakoolides aga koguni 50 protsenti õpilastest.¹²³ Artiklis «Kas rahvahariduse langus?» kirjutas õpetaja Paul Rummo, et selle nähtuse üheks peapõhjuseks on koolisunduse alandamine 14 eluaastale endise 16 asemel.¹²⁴

Tartumaa õpetajate päeval 25. märtsil 1938 märkis EÕL sekretär V. Horm, et kõigepealt tuleb lahendada algkooli lõpetamise küsimus. Ta arvas, et õpetajaskond peaks selleks kaasa aitama, et koolikohustus algkoolis kauem kestaks. Ka nõudsid õpetajad õpetajate päevade korraldamise kohta kehtivate kitsenduste kaotamist.¹²⁵

Koolikohustuse pikendamist nõuti korduvalt ka «Õpetajate Lehe» veergudel. Nii kirjutab J. Käis artiklis «Algkooliõpetajate päeva puhul», et liiga vähese haridusega noorte arv kasvab iga aastaga ning seepärast tuleb otsida vahendeid selle languse pidurdamiseks. Ta soovitas koolikohustust pikendada ühe aasta võrra, s. o. 15. eluaastale.¹²⁶

Demokraatlike haridustegelaste surveel koostatigi 1938. aastal Haridusministeeriumis algkooliseaduse muutmise eelnõu,¹²⁷ mille järgi koolikohustus pidi kestma algkoolikursuse lõpetamiseni või mittelõpetamise korral kuni 15 aasta vanuseni. Sellele eelnõule aga ei õnnestunud käiku anda, kuna ta ei leidnud valitsuses toetust.¹²⁸ Koolikohustust pikendati alles 1940. aastal nõukogude korra ajal.

¹¹⁷ «Kasvatus» 1937, nr. 7, lk. 458.

¹¹⁸ TLA, f. 1139, nim. 1, s.-ü. 17, l. 21.

¹¹⁹ Sealsamas, s.-ü. 17, l. 68.

¹²⁰ Sealsamas, l. 147.

¹²¹ «Kasvatus» 1937, nr. 3, lk. 189—190.

¹²² «Riigi Teataja» 1937, nr. 42, lk. 853—854.

¹²³ «Eesti Statistika» 1940, nr. 222, lk. 219.

¹²⁴ «Tänapäev» 1937, nr. 4, lk. 100.

¹²⁵ «Päevaleht» 26. märtsil 1938.

¹²⁶ «Õpetajate Leht» 27. mail 1938.

¹²⁷ ORRKÄ, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 86, l. 82.

¹²⁸ «Õpetajate Leht» 20. okt. 1939.

Pätsi diktatuuri ajal asusid tegelikule koolitööle suletud õpetajate seminaride kasvandikud, kellest osa oli mõningal määral tutvunud marksismi alustega juba seminaris. Nii tõi pedagoogiamet mitmeid endisi mõttekaaslasi Läänemaa seminarist (A. Tolk, R. Ruus, F. Eisen, L. Hallop, R. Liiv jt.) Võrumaa valdadesse. Siin asuti oma teadmisi marksismi alal täiendama kirjandusühisuse «Sõprus» poolt eesti keeles väljaantud K. Marxi «Kapitali» I köite ning Marxi ja Engelsi «Valitud teoste» lugemisega. Opevaheaegadel arutati koos, kuidas koolis või rahvamajas paremini propageerida progressiivset kirjandust, ning õpiti revolutsioonilisi laule. R. Ruus, kelle töökoht oli Võrumaa põhjaserval, Karilatsi algkoolis, arendas sidemeid kommunistist arsti B. Pšenitšnikoviga, samuti L. Illissoniga ja N. Ruusiga. Tänu neile sidemeile sai R. Ruus marksismi klassikute teoseid nii inglise kui ka saksa keeles, samuti nõukogude laulude noote. Marksistlikud raamatud rändasid käest kätte. Rahva hulgas liikudes paljastati valitseva kodanliku kliki poliitikat.¹²⁹

Iseloomustades Eesti õpetajaskonda fašistliku diktatuuri aastail, ütles Neeme Ruus õpetajate üldkongressil 27. augustil 1940: «Meie õpetajaskonna auks peab aga siiski väitma, et ta oma valdavas enamuses ei olnud äraostetatav. Meie õpetajaskonnas leidisrohkesti kindla iseloomuga isikuid, kes vapralt üle elasid Kaitseliidu ja Isamaaliidu katsumused, kes hambaid kokku surudes ümber kolisid uude asukohta, kui neid selleksunniti, ja kes kõige kiuste endas edasi kandsid marksismi-leninismi kõrget aadet.»¹³⁰

Valitsuse reaktiooniline poliitika, kodanliku Eesti tegelikkus, Nõukogude Liidu saavutuste tundmaõppimine ja tutvumine marksismi ideedega — kõik need tegurid olid kujundanud õpetajaskonna meelsust, kes oma põhilises koosseisus oli üheks demokraatlike jõudude koostisosaks Eestis. See ilmnes selgesti 1940. aasta suve pöördeliste sündmuste ajal, mil Eesti Õpetajate Liit oli üks 22 demokraatlikust organisatsioonist, kes ühines Riigivolikogu uue koosseisu valimise eel EKP initsiatiivil loodud Eesti Töötava Rahva Liiduga, võttis oma rahvasaadikute kandidaatide esitamise Riigivolikogusse ja kutsus oma liikmeid üksmeelselt hääletama Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaatide poolt. Riigivolikogu II koosseisu deputaatideks valitigi õpetajad ja haridustegelased N. Andresen, R. Ruus, R. Liiv, L. Hallop, V. Telling, M. Sõštšikov, A. Janson, E. Tarkpea, P. Rummo, J. Uustalu, A. Hint ja G. Roovik. Uue Riigivolikogu koosseisust (80) moodustasid pedagoogid tervelt 15 protsenti.¹³¹

9. juulil 1940 otsustas EOL juhatus ellu viia 1933. aasta õpetajate üldkongressi otsuse ja astuda Ametiühingute Kesknõukogu liikmeks.¹³² «Õpetajaskond läheb koostöötava rahvaga,»¹³³ kirjutas sel puhul Eesti õpetajaskonna kauaaegne juht Enn Murdmaa «Kasvatuse» veergudel.

Eesti Töötava Rahva Liidu valimisprogrammi üheks põhiliseks teesiks oli kõigile kättesaadava ja tasuta hariduse võimaldamine. Nõukogude võim teostas nüüd selle, mida Eesti töörahvas ja progressiivne intelligents olid taotlenud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni päevadel ja mille eest nad olid võidelnud kodanluse võimu ajal. Nõukogude võim kehtestas ühtluskooli mitte ainult selle vormilises, vaid ka sisulises tähenduses. Hariduse kättesaadavust ei garanteerinud mitte üksnes demokraatlik koolisüsteem, vaid ka laialdane stipendiumide ja toetuste andmine töörahva lastele. Üldise kohustusliku alghariduse kestust pikendati seitsmele klassile. Suurendati koolide ja klassikomplektide arvu, eriti maal. Tuhanded töötajad, kellel kodanliku korra ajal puudusid võimalused õppimiseks, said hariduse või täiendasid oma teadmisi õhtukoolides ja mitmesugustel kursustel.

Õppetöö sisu koolides muudeti nüüd teaduslikuks, marksismi-leninismi alustele rajatuks. Kool vabastati religioonist ja igasugustest teistest ebateaduslikest mõjudest.

¹²⁹ Arnold Tolk, Pärast põuda. Rmt.: Saabus päev. Tallinn, 1960, lk. 274—277.

¹³⁰ «Õpetajate Leht» 30. aug. 1940.

¹³¹ «Päevaleht» 17. juulil 1940.

¹³² «Kasvatus» 1940, nr. 6/7, lk. 320.

¹³³ Sealsamas, lk. 267—268.

Eesti õpetajaskonna enamik võttis koolielu nõukogulikust ümberkorraldamisest innukalt osa, aidates nüüd ellu viia Suure Oktoobri ideid ja taotlusi, mis kodanluse terrorist ja ideoloogilisest survest hoolimata olid säilinud elavaina.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Saabus toimetusse
31. I 1967

Ы. ЭЛАНГО

О ВЛИЯНИИ ИДЕЙ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ НА УЧИТЕЛЬСТВО И ШКОЛЬНУЮ ПОЛИТИКУ БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ

Резюме

Прогрессивные силы общества во главе с большевиками еще в условиях царизма выступали за демократическую перестройку системы просвещения, за создание единой школы, за обучение на родном языке и светскую школу.

Эти коренные вопросы демократизации школы были решены Великой Октябрьской социалистической революцией, которая положила конец сословным пережиткам и национальным притеснениям в деле народного образования.

В Эстонии было введено преподавание на родном языке, руководство делом просвещения перешло в руки Эстляндского рабочего школьного управления, созданного при Исполкоме Совета рабочих и воинских депутатов Эстонии во главе с Артуром Валлером. Для привлечения учительства к активному участию в социалистической перестройке школы 28—30 декабря 1917 года в Таллине был созван конгресс учителей всей Эстонии. По предложению конгресса Эстляндское рабочее школьное управление постановило исключить закон божий из учебных программ. Избранный на конгрессе Исполнительный Комитет предложил также национализировать школы, разработать новые советские учебные программы и типы школ.

Октябрьская революция не ограничилась претворением в жизнь общедемократических требований в области народного образования. Она выдвинула грандиозную задачу — превратить школу из классового орудия буржуазии в орудие борьбы за ликвидацию классового разделения, за преобразование общества.

Немецкая оккупация Эстонии и последовавший затем захват власти эстонской буржуазией помешали осуществлению этих планов.

Плодотворное влияние идей Октябрьской революции перешагнуло временные границы существования Советской власти в Эстонии. Оно нашло свое отражение в общественно-политической борьбе и развитии многих областей жизни, в том числе народного образования. В Учредительном собрании, избранном в 1919 г., наиболее влиятельными стали мелкобуржуазные партии, вынужденные в своей политике считаться с требованиями рабочих, трудового крестьянства и демократической интеллигенции. На выработку школьных законов оказывало влияние эстонское учительство, в подавляющем большинстве своем настроенное демократически. Закон о начальной школе 1920 г. предусматривал обязательную шестилетнюю (сначала четырехлетнюю) начальную школу на родном языке без закона божьего как предмета преподавания. Демократически настроенные учителя добивались и бесплатной средней школы, но провести это требование через Государственное собрание не сумели. По закону 1922 г. средняя школа стала пятилетней, платной и без закона божьего в качестве предмета преподавания. Принцип светской школы победил вследствие общей антирелигиозной настроенности эстонской прогрессивной интеллигенции. В результате противодействий реакционных сил, поставивших в 1923 г. вопрос о преподавании закона божьего за счет государства на народное голосование, закон божий с 1923/1924 г. вошел в школьную программу. Но для учащихся он оставался предметом добровольным.

В годы послевоенного подъема революционного движения (1919—1924) среди школьных учителей были коммунисты А. Рийзманн, В. Теллинг, А. Вахтман (А. Вааранди), Я. Реа и др., которые стремились воспитывать учащихся в духе классовой борьбы. Коммунистическая партия Эстонии сумела в те годы добиться контакта с профессиональной организацией учителей, Союзом эстонских учителей (СЭУ). Коммунист А. Рийзманн был избран в руководство последнего. Но деятельности коммунистов на поприще школьного образования препятствовал террор буржуазии против революционного движения.

После подавления вооруженного восстания пролетариата 1 декабря 1924 г. реакция перешла в наступление и в области образования. Если сразу после войны революционный рабочий класс вместе с прогрессивными деятелями просвещения сумел оказывать на школьное законодательство демократическое влияние, то теперь пришлось ограничиваться в основном защитой достигнутого от нападок реакции.

В учебно-воспитательной работе большинство учителей стояло на позициях абстрактного гуманизма и демократизма. Они выступали против шовинизма и милитаризма. В этом отношении особенно выделялся преподаватель Тартуского университета доктор биологических наук Александр Аудова, который в 1932 г. уехал в Советский Союз.

С марксистскими идеями эстонские педагоги знакомились в основном в учительских семинариях, которых в буржуазной Эстонии было пять. В семинариях работали организованные «молодыми социалистами» марксистские кружки. Многие молодые учителя, бывшие участники марксистских кружков, становились на путь революции.

В 1934 г. крупная буржуазия, захватившая под руководством К. Пятса власть в свои руки, провела школьную «реформу». Обязательный возрастной ценз освоения курса начальной школы был снижен с 16 до 14 лет. В среднюю школу начали принимать выпускников IV класса начальной школы, чем нанесли удар единой школе. Тогда же средняя школа стала двухступенчатой (5-классная средняя школа + 3-классная гимназия). Демократически настроенные педагоги протестовали против реакционной школьной реформы как во время подготовки ее, так и после ее проведения.

В 1930-е годы идеи Октября оказывали на трудящихся капиталистических стран все большее влияние через успехи социалистического строительства в Советском Союзе. Внимание эстонских учителей стали все больше привлекать успехи народного образования в СССР, о чем свидетельствуют статьи на страницах «Касватус» («Воспитание») и «Ыпетаяте Лехт» («Учительская газета»). Для ознакомления с достижениями Советского Союза в области народного образования много сделал директор Таллинского педагогического музея Алексей Янсон, который доставал советскую педагогическую литературу, диапозитивы по географии СССР для демонстрации в эстонских школах и т. д. С помощью А. Янсона были созданы контакты между союзом эстонских учителей и Союзом работников просвещения СССР.

Успехи народного образования в Советском Союзе вдохновляли эстонских учителей на борьбу за всеобщую доступность образования, за продление школьного курса. Учительство в подавляющем своем большинстве было одной из составных частей демократических сил Эстонии. С особой силой это проявилось во время переломных событий лета 1940 г., когда большинство эстонских учителей присоединилось к социалистической революции и приступило к социалистической перестройке школы.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
31/1 1967

O. ELANGO

UBER DEN EINFLUSS DER IDEEN DER GROSSEN SOZIALISTISCHEN OKTOBERREVOLUTION AUF DIE LEHRERSCHAFT UND DIE SCHULPOLITIK IM BÜRGERLICHEN ESTLAND

Zusammenfassung

Die progressiven Kräfte der Gesellschaft mit den Bolschewiki an der Spitze befürworteten bereits unter dem Zarismus die demokratische Umgestaltung des Unterrichtsystems, den Aufbau einer einheitlichen Schule, die Erteilung des Unterrichts in der Muttersprache und die weltliche Schule.

Diese grundlegenden Probleme der Demokratisierung des Schulwesens fanden ihre positive Lösung durch die Große Sozialistische Oktoberrevolution, die den Standesvorurteilen und der nationalistischen Diskrimination im Volksunterricht ein Ende machte.

In Estland wurde der Unterricht in der Muttersprache eingeführt und die Angelegenheiten des Schulwesens einer Estländischen Arbeiterschulverwaltung anvertraut, die von Artur Vallner geleitet, dem Exekutivkomitee des Sowjets der Arbeiter- und Soldatendeputierten Estlands unterstellt war. Für die Heranziehung der Lehrerschaft zur aktiven Teilnahme an der sozialistischen Umgestaltung der Schule wurde am 28.—30. Dezember 1917 in Tallinn eine Tagung der Lehrerschaft ganz Estlands einberufen. Auf Antrag dieser Tagung beschloß die Estländische Arbeiterschulverwaltung, den Religionsunterricht im Lehrplan zu streichen. Ein von der Tagung gewähltes Exekutivkomitee beantragte auch die Nationalisierung der Schulen und die Ausarbeitung neuer, sowjetischer Lehrpläne und Schultypen.

Die Oktoberrevolution begnügte sich nicht mit der Verwirklichung allgemein demokratischer Forderungen auf dem Gebiet des Volksunterrichts. Sie stellte eine grandiose Aufgabe: die Schule aus einem Werkzeug der Bourgeoisie in ein Werkzeug des Kampfes um die Abschaffung der Klassenunterschiede, um die Umgestaltung der Gesellschaft zu verwandeln.

Die Besetzung Estlands durch die deutschen Truppen und die darauf erfolgte Machtergreifung durch die estnische Bourgeoisie verhinderten die Realisierung dieser Pläne.

Die fruchtbringende Wirkung der Ideen der Oktoberrevolution überdauerte aber die allzu kurze erste Periode der Sowjetmacht in Estland. Sie fand ihre Widerspiegelung

im sozialpolitischen Kampf und in der Entwicklung vieler Lebensgebiete, darunter des Volksunterrichts. In der 1919 gewählten Konstituierenden Versammlung waren die kleinbürgerlichen Parteien am einflußreichsten; sie waren aber genötigt, in ihrer Politik die Forderungen der Arbeiter, der werktätigen Arbeiterschaft und der demokratischen Intelligenz zu berücksichtigen. Die in ihrer großen Masse demokratisch gestimmte estnische Lehrerschaft übte Einfluß auf die Ausarbeitung der Gesetze über den Volksunterricht aus. Das Gesetz über die Elementarschule (1920) sah eine obligatorische sechsjährige (anfänglich vierjährige) Elementarschule mit Unterricht in der Muttersprache und ohne Religionsunterricht als Lehrfach vor. Die demokratisch gestimmten Lehrer befürworteten auch unentgeltlichen Mittelschulunterricht, konnten aber diese Forderung in der Staatsversammlung nicht durchsetzen. Laut Gesetz von 1922 war die Mittelschule fünfjährig, entgeltlich und ohne Religionsunterricht als Lehrfach. Das Prinzip der weltlichen Schule hatte infolge der allgemein antireligiösen Einstellung der fortschrittlichen estnischen Intelligenz die Oberhand gewonnen. Infolge des Widerstandes der reaktionären Kräfte, die 1923 den auf Kosten des Staates erteilten Religionsunterricht Gegenstand einer Volksabstimmung machten, wurde der Religionsunterricht seit 1923/24 in den Lehrplan aufgenommen, blieb aber für die Schüler ein fakultatIVES Fach.

Als die revolutionäre Bewegung in den Nachkriegsjahren (1919—1924) eine Belebung erfuhr, suchten einige überzeugte Kommunisten unter den Schullehrern, wie A. Riismann, V. Telling, A. Vahtmann (A. Vaarandi), J. Rea u. a., ihre Schüler im Geiste des Klassenkampfes zu erziehen. Die Kommunistische Partei Estlands wußte in diesen Jahren, mit der Gewerkschaft der Lehrer, dem Verband Estnischer Lehrer Fühlung zu nehmen. Der Kommunist A. Riismann wurde in den Vorstand des Verbandes gewählt. Die Tätigkeit der Kommunisten auf dem Gebiet des Schulunterrichts wurde aber durch den Terror gestört, den die Bourgeoisie gegen die revolutionäre Bewegung auslöste.

Nachdem der bewaffnete Aufstand des Proletariats am 1. Dezember 1924 unterdrückt worden war, ging die Reaktion auch in Fragen des Unterrichts zum Angriff über. Konnten die fortschrittlichen Kulturschaffenden und die revolutionäre Arbeiterklasse unmittelbar nach dem Krieg die Schulgesetzgebung demokratisch beeinflussen, so mußte man sich nunmehr vor allem den Eingriffen der Reaktion gegenüber mit der Wahrung der bisherigen Errungenschaften begnügen.

Die meisten Lehrer behaupteten in ihrer pädagogischen und erzieherischen Tätigkeit die Standpunkte des abstrakten Humanismus und Demokratismus. Sie traten gegen den Chauvinismus und den Militarismus auf. In dieser Hinsicht tat sich besonders der Doktor der biologischen Wissenschaften Alexander Audova hervor, der als Lehrkraft an der Universität Tartu arbeitete und 1932 in die Sowjetunion umsiedelte.

Mit den Ideen des Marxismus machten die estnischen Pädagogen vor allem in den Lehrerseminaren Bekanntschaft, deren es im bürgerlichen Estland fünf gab. In den Seminaren waren marxistische Zirkel tätig, von den «Jungsozialisten» organisiert. Viele junge Lehrer, ehemalige Teilnehmer an diesen Zirkeln, schlugen den Weg der Revolution ein.

Als die Großbourgeoisie mit K. Päts an der Spitze 1934 die Macht ergriff, verwirklichte sie eine «Reform» des Schulwesens. Die Altersgrenze der Absolventen der Elementarschule wurde von 16 Jahren auf 14 Jahre herabgesetzt. In die Mittelschule gelangte man jetzt nach der Beendigung der IV. Klasse der Elementarschule, wodurch das Prinzip der einheitlichen Schule beeinträchtigt wurde. Zugleich wurde die Mittelschule selbst zweistufig gestaltet (eine Fünfklassen-Mittelschule + ein Dreiklassengymnasium). Demokratisch gestimmte Pädagogen protestierten gegen diese reaktionäre Schulreform sowohl während ihrer Vorbereitung als auch nach ihrer Realisierung.

Die Erfolge der sozialistischen Aufbauarbeit in der Sowjetunion ließen die Werktätigen der kapitalistischen Länder in den dreißiger Jahren den Ideen der Oktoberrevolution immer mehr Aufmerksamkeit zuwenden. Die estnischen Lehrer verfolgten mit wachsendem Interesse die Fortschritte des Volksunterrichts in der UdSSR, wovon Artikel in den Zeitschriften «Kasvatus» («Die Erziehung») und «Opetajate Leht» («Lehrerzeitung») ein Zeugnis sind. Der Direktor des Tallinner Pädagogischen Museums Aleksei Janson hat vieles getan, um die Errungenschaften der Sowjetunion auf dem Gebiete des Volksunterrichts bekannt zu machen. Er verschaffte sowjetische pädagogische Literatur, Diapositive über die Geographie der UdSSR für die Demonstrierung in estnischen Schulen usw. Mit A. Jansons Hilfe wurden Kontakte zwischen dem Verband estnischer Lehrer und dem Verband der Arbeiter der Volksbildung der UdSSR geschaffen.

Die Erfolge der Volksbildung in der Sowjetunion begeisterten die estnischen Lehrer zum Kampf um die allgemeine Zugänglichkeit der Bildung und um die Verlängerung der Schulzeit. Die Lehrerschaft bildete in ihrer großen Masse einen Bestandteil der demokratischen Kräfte Estlands. Besonders deutlich trat das während des Umschwungs im Sommer 1940 zutage, als die Mehrzahl der estnischen Lehrer der sozialistischen Revolution beitrug und an die sozialistische Umgestaltung des Schulwesens ging.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 31. Jan. 1967